

T.C.
MUĞLA SİTKİ KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SPINOZA'NIN TÖZ ANLAYIŞI VE DESCARTES ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurcan KILIÇARSLAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

2023 - Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SPINOZA'NIN TÖZ ANLAYIŞI VE DESCARTES ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurcan KILIÇARSLAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

2023 - Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SPINOZA’NIN TÖZ ANLAYIŞI VE DESCARTES ELEŞTİRİSİ

Nurcan KILIÇARSLAN
2041012011

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 12.10.2023
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Tuncay SAYGIN

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ

2023 – Muğla

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün/...../..... tarih ve sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Felsefe Anabilim Dalı **Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Nurcan KILIÇARSLAN'ın "SPINOZA 'NIN TÖZ ANLAYIŞI VE DESCARTES ELEŞTİRİSİ" adlı tezi incelemiş ve aday 12/10/2023 tarihinde saat 14.00'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

Üye

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Üye

Doç. Dr. Tuncay SAYGIN

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Spinoza’nın Töz Anlayışı ve Descartes Eleştirisi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/06/2023

Nurcan KILIÇARSLAN

SPINOZA'NIN TÖZ ANLAYIŞI VE DESCARTES ELEŐTİRİŐİ

ÖZET

Modern Felsefenin en önemli filozoflarından olan Spinoza'nın töz anlayışı ve Descartes eleştirisi bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Tezde genel olarak Descartes'ın Meditasyonlar ve Spinoza'nın Etika adlı eserleri üzerinden töz konusu açıklanmaya çalışılmıőtır. Tezin amacı Descartes ile Spinoza'nın töz anlayıőlarının açıklanması ve Spinoza'nın, Descartes'a töz bağlamında yaptığı eleştiriyi ele almaktır. Descartes töz anlayışını düalizm ekseninde ele alırken Spinoza ise tözü monizm ekseninde ifade etmiştir. Bu çalışmada Descartes ve Spinoza'nın felsefesinde yer alan, Tanrı, töz, madde, zihin, düalizm ve monizm gibi kavramlar üzerinde sıkça durulmuőtur.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Spinoza, Töz, Düalizm, Monizm

SPINOZA'S UNDERSTANDING OF SUBSTANCE AND DESCARTES' CRITICISM

ABSTRACT

The substance understanding of Spinoza, one of the most important philosophers of modern philosophy, and his criticism of Descartes constitute the main subject of this thesis. In the thesis, the subject of substance has been tried to be explained through Descartes' Meditations and Spinoza's Ethica. The aim of the thesis is to explain Descartes and Spinoza's understanding of substance and to deal with Spinoza's criticism of Descartes in the context of substance. While Descartes dealt with the concept of substance on the axis of dualism, Spinoza expressed the substance on the axis of monism. In this study, concepts such as God, substance, matter, mind, dualism and monism in the philosophy of Descartes and Spinoza are frequently emphasized.

Keywords: Descartes, Spinoza, Substance, Dualism, Monism

ÖN SÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında, Descartes ve Spinoza'nın töz anlayışları araştırılmıştır. Descartes'ın felsefesinden büyük ölçüde etkilenen Spinoza'nın, Descartes'a yaptığı eleştiriler bu çalışmada büyük önem taşımaktadır. Descartes töz anlayışını düalist bit düzlemde ifade ederken, Spinoza, Descartes'ın töz anlayışını eleştirerek kendi töz anlayışını monist bir düzlemde ifade etmiştir.

Yüksek Lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca benden desteklerini ve sevgilerini esirgemeyerek daima yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

NURCAN KILIÇARSLAN

09/06/2023

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DESCARTES FELSEFESİNDE TÖZ

1.1. Descartes'ın Töz Anlayışı	6
1.2. Töz Olarak Tanrı	14
1.2.1. Zihnin İçerikleri Olan İdelere İlişkin Argümanlar.....	15
1.3. Töz Olarak Zihin	20
1.4. Töz Olarak Madde.....	25
1.5. Zihin ve Madde Arasındaki İlişki.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

SPİNOZA FELSEFESİNDE TÖZ

2.1. Spinoza'nın Töz Anlayışı	33
2.2. Tanrı ve Doğa.....	36
2.3. Tözün Sıfatları ve Modusları.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPİNOZA'NIN DESCARTES ELEŞTİRİSİ

3.1. Descartes'ın Dualizmi ve Spinoza'nın Monizmi	51
3.2. Spinoza'nın Töz Bağlamında Descartes Eleştirisi	55
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	63

GİRİŞ

Geçmişten bugüne kadar insan, kendisindeki merak duygusu sayesinde var olanları bütünsel olarak sorgulamadan kabul etmeyip, kendi varlığının ne olduğunu ve evreni oluşturan ilkeyi araştırıp sorgulamak üzere felsefi bir yolculuğa çıkmıştır. Felsefe tarihinin oluşumuna katkı sağlayan ve hatta doğrudan sebep olan duygu, merak duygusudur. Bu duygu bir bakıma insanın kendi varlığını ve evreni doğru bir yöntemle kategorize edip tanımlama çabasıdır.

İlk olarak Doğa Felsefesi filozoflarıyla birlikte, evren ve madde hakkında araştırma yapılmaya başlanmıştır. Bu, felsefeyi başlatan, Mitos'tan Logos'a geçişin de başlangıcıdır. Evreni oluşturan temel ilkenin ne olduğu sorusu üzerine yoğunlaşarak oluşturulan bu görüşler çerçevesinde ilk nedene "arkhe" adı verilmiştir. Thales ile başlayan evreni araştırma duygusu, diğer doğa filozoflarıyla devam etmiştir. "Arkhe" sözcüğü evreni oluşturan ilk neden olarak kabul edilir. Daha sonra modern dönemde bilimlerin birbirlerinden ayrılmasıyla alanlar da birbirlerinden farklı ilgi noktalarına odaklanmaya başlamıştır. Bilimlerin birbirlerinden ayrılması yalnızca felsefede değil, fizik biliminde de kendini göstermiştir. Fizik biliminin, felsefenin altında olan bir dal olarak incelenmesi, metafiziğin anlaşılması konusunda büyük önem taşımaktadır ve aynı zamanda katkı sağlamaktadır. Doğa filozoflarının evreni anlama çabasının devamında insanın varlığını oluşturan nedenlerin ne olduğu üzerine gidilmiştir. Bu anlamda birçok varlık görüşü ortaya çıkmıştır.

Varlığın ne olduğu ile ilgili olan felsefe alanı, ontolojidir. Ontolojik olarak yapılan sorgulamalar birçok görüşte kendini göstermiştir. Ontolojik olarak varlığın araştırılması, töz problemini de beraberinde getirmiştir. Bu tez çalışmasında Descartes'ın ve Spinoza'nın töz anlayışları açıklanıp Spinoza'nın Descartes eleştirisi üzerinde durulacaktır. Töz anlayışları açıklanırken ağırlıklı olarak Descartes'ın Meditasyonlar ve Felsefenin İlkeleri adlı eserlerinden, Spinoza'nın ise Etika adlı eserinden faydalanılacaktır.

Töz kavramı, bir şeyde kendini gösteren niteliklerin temelini teşkil eder. Bu anlamda tözün birtakım nitelikleri vardır ve bu nitelikler töze yüklenmektedir. Var olmak için yalnızca kendisine ihtiyaç duyan töz, bu anlamda kendi kendisinin var oluş

sebebidir. Aristoteles, Descartes, Spinoza ve Leibniz “töz” kavramını ele alarak felsefi sistemlerini inşa eden en önemli filozoflardandır.

Töz kavramı Yunanca’da “altta bulunan anlamına gelen “hypo+statis” kelimelerinin birleşiminden türemiştir. İngilizce ve Fransızca’da “substance” olarak ifade edilen töz, Almanca da “substanz” olarak ifade edilmektedir. Töz, bir şeyin kendisi aracılığıyla veya kendisi sayesinde başka şeylerden bağımsız, ayrı bir şey olarak, belirlenmiş bir doğaya sahip olduğu şey olarak adlandırılır (Cevizci, 2005: 1633). Buradan da tözün yalnızca kendi kendisiyle belirlendiği sonucu çıkmaktadır. Töz, kendisi olmadan her ne ise o olamaz. Bu bakımdan töz var olmak için yalnızca kendisine ihtiyaç duyar.

Töz bir anlamda kalıcı bir gerçekliktir. Bunun nedeni tözün değişimlere temel olmasından ve kendisinde de değişmelerin gerçekleştiği bir dayanak olmasından dolayıdır (Cevizci, 2005: 1633). Dolayısıyla töz, kendisindeki ve kendisi dışındaki değişimlerin temel kaynağı olması bakımından kalıcı bir gerçekliğe sahiptir.

Töz genel olarak, kendisi dışındaki tüm diğer varlıklardan ayrı bir yerde duran ve dolayısıyla bağımsız bir varoluşa sahip bireysel varlık olarak tanımlanır. Bu bakımdan tözü belirleyen üç kategoriden söz edilir. Bu özellikler “değişim ve kalıcılık”, “fonksiyon” ve “özellik”tir. İlk kategoriye göre töz, değişen ve değişmelerin ardındaki kalıcı yapıdır. Fonksiyon ise tözün belli bir biçimde eylemde bulunmasına ve dolayısıyla belli bir işlevi yerine getirmesine denk gelir. Son kategori olarak ifade edebileceğimiz “özellik” ise tözün kendisi ve özellikleri arasında bir ilişki olması durumunu temsil eden bir kavramdır. Bu bakımdan töz, özelliklere dayanak olan şeydir (Cevizci, 2005: 1633).

Töz, felsefe tarihi boyunca farklı filozoflarda farklı anlamlarda ifade edilmiştir. Hatta aynı filozofta farklı şekillerde tanımlandığı da olmuştur. Örneğin Platon’da töz, şeylerin varoluşuna neden olan ilk şeydir ve şeylere düzen ve anlaşılabilirlik kazandıran varlıktır (Cevizci, 2005: 1633). Platon’a göre töz, nesnelere her sınıfında mevcut olarak bulunan tümel bir form veya ideadır; şeyleri başka şeylerden farklı kılan ve onları her ne ise o yapan varlıktır (Cevizci, 2005: 1633).

Oysa, Aristoteles’e göre töz Platon’da olduğu gibi tümelleri değil, bireyleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles’e göre töz, tanım gereği her şeyin kendisine

yüklendiği ama kendisinin hiçbir zaman başka şeylere yüklenmediği bir kategoriye temsil eder (Gündoğan, 2018: 41).

Aristoteles'e göre üç tür töz vardır. Birinci töz, duyulur, oluş ve yok oluşa tabii olan tözler olarak nitelendirilen tözlerdir ve bu tözler ay altı evrene aittir. Bu gruba, dört element olarak ifade edilen hava su, ateş ve toprak girer. İkinci töz ise duyulabilen fakat yok olmayan tözlerdir. Bu tözler, gök cisimleri olarak ifade edilir. Üçüncü töz ise duyulur olmayan ezeli ve ebedi tözdür. Ezeli ve ebedi olan üçüncü töz, diğer tözlerden bağımsız bir yapıya sahiptir. Diğer tözlerle arasında hiçbir ortaklık bulunmaz. Bu töz, hareket etmeyen hareket ettirici olarak tanımlanan Tanrı'dır ve Tanrı bu anlamda varlığı zorunlu olan ve hareketsiz bir şekilde evrendeki bütün oluş ve değişmelerin saf nedeni, saf formudur (Gündoğan, 2018: 41). Aristoteles'e göre töz, madde ve formdan meydana gelmektedir. Madde ve form birbirinden ayrı gibi ifade edilse de doğada maddeden yoksun bir form olmadığı gibi, formdan yoksun bir madde de yoktur. Dolayısıyla Aristoteles'e göre töz; madde ve formdan oluşan bileşik bir varlıktır (Cevizci, 2005: 1634). Bu nedenle Aristoteles'te, Platon'da olduğu gibi ayrı formlardan ve duyuşal dünyanın dışında olan idealar dünyasından bahsetmek mümkün değildir.

Savunulan görüşler, tözlerin birliğine veya çokluğuna göre monizm, düalizm ve plüralizm olarak nitelendirilmektedir. Tezin asıl konusu düalist Descartes ve monist Spinoza'dır. Plüralizm ise Leibniz tarafından savunulmuştur.

Monizm görüşünü benimseyenler varlığı tek töz ile nitelendirirler. Bu anlamda monist olan Spinoza'ya göre, tek bir töz vardır. Spinoza, metafiziğinde tözün ne anlama geldiğini şöyle ifade eder: "Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir varlığın yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye cevher diyorum" (Spinoza, 2020a: 31).

Spinoza'nın töz anlayışının monist bir düzlemde ifade edilmesinin nedeni tek töz olan varlığı Tanrı olarak ifade etmesinden dolayıdır. Spinoza töz metafiziğini oluştururken Descartes'ın felsefesinden oldukça etkilenmiştir. Bu etkilenmeler neticesinde savunduğu görüşler olmasının yanı sıra eleştirdiği noktalar da olmuştur. Descartes'ın, akli bir ölçüt olarak alıp felsefi sistemini bu şekilde oluşturmasını Spinoza pekâlâ savunmaktadır. Fakat Descartes'ın töz anlayışı konusunda Spinoza

birtakım eleştiriler yapmıştır. Bu eleştiriler Descartes'ın tözü düalist bir biçimde ele almasından kaynaklıdır.

Descartes zihin ve madde kavramlarını iki ayrı töz olarak ele almıştır. Bu tözlerin öznitelikleri ise zihnin düşünüyör olması ve maddenin yer kaplıyor olmasıdır. Descartes'ın töz metafiziğine göre zihin düşünür ve yer kaplamaz, madde ise yer kaplar fakat düşünemez.

Descartes, felsefesinde düşünceyi temellendirme yolunda kuşku yöntemiyle hareket ederek amacına ulaşmayı hedeflemiştir. Descartes kendisini kuşku aracılığıyla haklı çıkararak, kuşkunun belirsizliklere neden olan varlığını ortadan kaldırmıştır. Çünkü Descartes'ın felsefesinde hâkim olan yöntemsel kuşku nedeniyle, kendi varlığının nedeni olan Tanrı ile ilgili aldanmaları ortadan kalkmıştır. Kendini tanıma yolunda ilerlerken sürekli "cogito" kavramına ulaşan Descartes, burada öznenen hareketle kendi varoluşunun gerçekliğine ulaşmıştır (Altuner, 2019: 41). Başlangıçta Tanrı'yı varlığın temel sebebi olarak felsefesine yerleştiren Descartes, daha sonra Tanrı'yı maddi dünyanın dışında bir varlık olarak görerek müdahaleden yoksun bir Tanrı tasavvur etmiştir. Tanrı'nın var oluşu başka bir nedene bağlı değildir. Tanrı bu bakımdan mutlak tözdür. Fakat Descartes nezdinde, var olması için başka nedene ihtiyaç duyan yalnızca iki töz vardır. Bu tözler ise zihin ve maddedir.

Spinoza'nın Descartes'a yaptığı en önemli eleştiri Descartes'ın töz anlayışıyla ilgilidir. Descartes'ın töz olarak ifade ettiği zihin ve beden kavramları Spinoza'nın metafiziğinde Tanrı'nın sıfatları olarak yer almaktadır. Spinoza sıfat kavramının ne anlama geldiğini şöyle ifade eder: "Cevherde, onun özünü meydana getirmek üzere algıladığımız şeye sıfat (ya da yüklem) diyorum" (Spinoza, 2020a: 32). Spinoza'ya göre sıfatlar, tözün özünü oluşturmaktadır. Bu sıfatları yer kaplayan madde ve düşünen zihin aracılığıyla açıklayan Spinoza'ya göre zihin ve madde Tanrı'nın özünü oluşturmaktadır.

Eğer Descartes'ın ifade ettiği gibi iki ayrı töz var olsaydı bu tözlerin birbirlerine indirgenmesi olanaksız olurdu. Çünkü töz kendi kendisini var eder. Eğer iki töz olursa bunların birbirlerinin nedeni olması gerekir. Fakat böyle bir durumda töz olmaklık tanımının dışına çıkılacağı için bu durum pekâlâ yanlış olacaktır. Spinoza bu konuda

Descartes'ı eleştirmektedir. Spinoza'nın Descartes'a töz bağlamında yaptığı eleştiriye üçüncü bölümde ele alacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

DESCARTES FELSEFESİNDE TÖZ

1.1. Descartes'ın Töz Anlayışı

Modern felsefenin kurucusu olan Descartes'ın felsefesini oluşturan en temel yapı taşlarından biri onun töz anlayışıdır. Descartes tözün tanımını Felsefenin İlkeleri'nde "Tözü kavradığımız zaman, onu var olmak için ancak kendine gereksinen bir şey olarak kavriyoruz" (Descartes, 2020b: 97) biçiminde ifade eder. Bu anlamda töz, var olmak için yalnızca kendisine ihtiyaç duyar. Cogito'dan yola çıkarak savunduğu töz anlayışını gösteren Descartes, düşünen ve bilinç sahibi olan öznenen hareketle hakikat arayışına girişmiştir. Yukarıda ifade edilen tanıma göre sadece Tanrı bu adı almaya layıktır. Ancak Descartes, "yaratılmış şeyler" arasında da varlığı başka bir şeye bağlı olmayanlar ile varlığı başka bir şeye bağlı olanlar arasında ayırım yaparak zihin ve maddeyi töz olarak kabul eder.

Töz sorunu büyük ölçüde bilgi sorununa bağlıdır. Descartes bilgi meselesinde kesin ve mutlak bilgi için kuşku yöntemini devreye sokar. Çünkü bilinmek istenen varlığın bilgisinin her türlü kuşkudan uzak olması gerekir. Bundan dolayı Descartes, öncelikle bizi yanıltabilecek olan durumları elemeye çalışır. Daha sonra, hakikate ulaşmak amacıyla çıktığı bu yolda özneyi, Tanrı'yı ve maddi dünyayı kanıtlayarak "Kartezyen Felsefe" olarak adlandırılan felsefesini oluşturur.

Descartes, kuşku ile çıktığı yolda insanın gelişimini henüz tamamlamadığı evrede yani çocuklukta farkına varmadan yaptığı yargılamalarla kuşkuya dair olan fikirlerini irdelemeye başlamıştır. Descartes'a göre nesnelere karşı birtakım iyi veya kötü yargılara sahip olunan bu evrede farkında olunmasa da geçmişte sahip olunan bu yapı, hakikatin bilgisine ulaşmak konusunda bir engel teşkil etmektedir.

Eğer gerçeği aramak dışında bir amaç yoksa bu amaca ulaşma yolunda sarf edilmesi gereken ilk çaba duyularla algılanan veya tasarlanan nesnelere dünyada olup olmadıkları konusunda kuşku duymak olmalıdır (Descartes, 2020b: 67). Çünkü duyularımızın bizi yanılttığı durumlarla sık sık karşı karşıya gelmişizdir ve bizi en az bir kez yanıltan bir durumla karşılaştığımızda, buna fazla inanmak toy bir hareket olur

(Descartes, 2020b: 68). Bugüne kadar doğru olarak kabul ettiği her şeyi duyularıyla ya da duyuları aracılığıyla edindiğini ifade eden Descartes, edindiği yargılarda zaman zaman duyuları tarafından aldatıldığı için aklımıza göre davranıp bizi aldatana bir daha güvenmememiz gerektiğini vurgular (Descartes, 2020a: 25).

Kuşkuyu bu vesileyle yaşamsal sorgulamaların içine yerleştiren Descartes'a göre hakikatin peşinde koşan insan her şeyden kuşku duymalıdır. Yaşamında bir kez dahi olsa kuşku duymayan insanın hakikate ulaşmak için gittiği yol epey çetrefilli bir yol olacaktır. Bu nedenle Descartes, kuşku duyulan nesnelere hakkındaki bilgileri sorgulamadan doğru kabul etmek yerine yanlış olduğunu varsaymanın daha doğru olacağını ifade eder (Descartes, 2020b. 67).

Kuşkunun sürekli bir hâl alamayacağını ifade eden Descartes'a göre ilk açık ve seçik olan hakikat elde edildiğinde kuşku terk edilmelidir. Terk edilmediği takdirde Descartes'a göre kuşku büyük ölçüde hakikatin önüne geçmiş olur. Bu nedenle apaçık hakikat elde edildikten sonra kuşku barındıran her işten olabildiğince uzak durmak gerekir. Aksi bir durumda kuşku hakikatin üzerini bir ağ gibi örerek gerçeğin yanlış veya yanılsamalı bir görüntüsüne bizi maruz bırakmış olur. Böyle bir durumda insan hakikate ulaşma yolunda sendeleyerek kendisini muğlak bir sonucun içerisinde bularak gerçekliğinden emin olamayacağı birtakım düşüncelerle savrulup durabilir ve kuşkudan uzaklaşıp hakikati bulma ihtimali ortadan kalkmış olur.

Descartes, hakikati arayan insanın hayatında en az bir kez olsun her şeyden mümkün olduğu ölçüde kuşku duyması gerektiğini ifade ederek bizden de bunu talep ediyordu. Fakat böyle bir durumda salt kuşku duymak yeterli olmayacaktı. Bu kuşkunun aynı zamanda akla uygun bir kuşku olması gerektiğini kısacası yöntemsel bir kuşku olması gerektiğinin de altını çiziyordu.

Descartes, "Metot Üzerine Konuşma"nın ilk bölümünde Descartes aklın dünyada en iyi paylaştırılmış şey olduğunu söyler (Descartes, 2020c: 15). Dolayısıyla akıl sahibi bir varlık olan insan kuşkudan tamamıyla ayrılmış, kesinliği kanıtlanmış açık ve seçik bilgiye ulaşabilecek donanıma sahip bir varlıktır. Her şeyden kuşku duyarak hakikate ulaşmak mümkünse hangi bilginin açık ve seçikliğine güvenmek gerekir?

Descartes'a göre bütün bilimler açık ve kesin birer bilgidir oluşmaktadır. Birçok şeyden kuşku duyan kişinin kuşku duyduğu şeyleri doğru kabul etmek yerine bu şeyler üzerine hiç çalışmamasının bu kişi için daha doğru olacağını ifade eden Descartes'a göre aksi takdirde o şey hakkında sahip olduğumuz bilgileri artırmak bir yana bütünüyle kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırız (Descartes, 2020d: 30). Bu nedenle sadece, zihnimizin açık, seçik ve kuşkuya mahal vermeyen bilgiye erişebileceği konularla uğraş içerisinde olmamız gerekir. Bu kural sayesinde belirsizlik barındıran tüm bilgileri yok sayıp kusursuz bir şekilde doğrulanmış ve kuşkudan uzak olan bilgilere güvenmemiz gerekir (Descartes, 2020d: 30).

Descartes'a göre bütün bilimler ele alındığında ve kuşkudan uzaklaşmaya yönelik ortaya konulan yöntemler doğrultusunda tamamen güvenebileceğimiz çok az alan kalmaktadır. Çünkü bilim alanında zeki kişilerin bir konu üzerinde durup ortak bir fikre sahip olduğu çok az alan vardır ve iki kişinin farklı yorumladığı her konuda kişilerden biri kesinlikle yanılmaktadır (Descartes, 2019:30). Descartes'a göre bir konu hakkında ortaya konulan fikirler eğer varsayım niteliği taşıyorsa onların bir bilgi olduğu iddia edilemez. Bu bakımdan iyice düşünüldüğünde geriye mevcut bilimler arasında kesinliği olan ve kuşkuyu barındırmayan bilgileri sağlayan yalnızca matematik ve geometri kalmaktadır (Descartes: 2019: 31).

Kuşkunun sınırının olmayacağını fark eden Descartes her şeyden kuşku duymaya başlar. Matematiğe dair yapmış olduğu olumlu yargılamalar da onu tatmin etmemiştir. Çünkü en açık ve en sağlam matematiksel tanıtlamalar da kuşkunun içine girer ve matematiksel tanıtlamalarda adım adım ilerlenir, bu süreçte de hep belleğe dayanılır (Gökberk, 2019: 299). Fakat Descartes'a göre belleğimiz bile bizi yanıltıyor olabilir (Gökberk, 2019: 299).

Descartes Felsefenin İlkeleri'nde, eskiden bize doğru görünen şeylerden hatta matematiğin kanıt ve ilkelerinden kuşku duymamız gerektiğini ifade ederken bunu matematik alanında daha önce çalışmalar yapan kişilerin zaman zaman aldandıkları için kuşkuya yer açtığını belirtmiştir (Descartes 2020b: 70). Buradan sonra da Tanrı'nın bizi aldatabileceği yargısını irdelemeye başlamıştır. Bu anlamda Descartes'a göre Tanrı bazen aldanmamıza neden olabilir. Fakat bu durumun her zaman olmayacağını da bir garantisi yoktur (Descartes, 2020b: 70). İleride de görüleceği

gibi bu konudaki akıl yürütmesinin sonucunda Descartes, Tanrı'nın bizi aldatmayacağı sonucuna ulaşır.

Her şeye gücü yeten Tanrı'nın varlığımızın yaratıcı olmadığını varsayarsak ve dolayısıyla başka bir yolla varlık hâline geldiğimizi düşünürsek bu sefer de yaratıcının daha az güçlü olduğunu kabul etmiş olacağız (Descartes, 2020b: 71). Descartes'a göre bütün bu düşünceler silsilesi için kabul etmemiz gereken gerçek şudur (Descartes, 2020b: 71): Bizim kuşkulu şeylere inanmaktan kaçınmamıza engel olabilecek bir özgür tutuma sahip olduğumuzu, kuşkuyla ilgili düşünmüş olduğumuz düşünceler silsilesi içinde, kendimize dair olan en önemli gerçek olarak varsaymamız gerekir (Descartes, 2020b: 72). Çünkü Descartes'a göre Tanrı bizi aldatmaktan zevk duysa dahi biz kendimizde özgürlüğün varlığını yadsıyamayız. (Descartes, 2020b: 71). Descartes'a göre bu öyle bir özgürlüktür ki, bu sayede istediğimiz zaman gerçekliğinden emin olmadığımız şeylerden kaçınarak kuşkunun önüne geçmiş oluruz (Descartes, 2020b: 70).

Akıl sahibi bir varlık olan insan olmak demek, kuşku duyduğu nesnelere dair birtakım yargılarını özgür iradesiyle reddedecek kapasiteye sahip insan demektir. Neticede kuşkuyla neden olan şey duyularımızın bizi zaman zaman aldatmasıdır. Aynı zamanda kuşkunun önüne geçmemize engel olacak en önemli iki şey ise herkeste eşit bir şekilde paylaşılan akıl ve doğruluğundan emin olmadığımız şeyleri yanlış kabul etme ve doğru olanı seçme imkânını veren özgür iradedir. Descartes sadece hakikati araştırmak istediği için mevcut durumdaki en ufak bir kuşkunun dahi yanlış sayılması gerektiğini ifade etmektedir. Konu matematik ve geometri bilimine geldiğinde, bu bilimlerde de hata yapan insanlar bulunmaktadır. Başka herkes gibi kendisinin de bu konuda yanılabilirliğini ifade eden Descartes, matematik ve geometrinin kesinliğinden de henüz emin değildi. Bu yüzden kendisinin de başka herkes kadar yanılabilirliğini düşünerek birçok şeyi yanlış sayıp reddediyordu (Descartes, 2020a: 46). Sonrasında daha önce onaylamadığı şeyleri rüyalarındaki illüzyonlar kadar doğru saymaya karar verdi. Hemen peşinden yanlış olarak düşünmeye karar verdiği sırada ise “düşünen bir ben”in zorunlu olarak herhangi bir şey olması gerektiğini fark etti ve “Düşünüyorum, o halde varım.” ifadesinin hakikati ilgisini çekti (Descartes, 2020a: 46). Çünkü Descartes'a göre bu ifade sağlam, güvenilir ve sarsılmaz bir ifadeydi (Descartes, 2020a: 46).

“Düşünüyorum öyleyse varım.” ifadesini felsefesinin ilkesi olarak benimseyen Descartes, kuşku duyduğu her şeyi bu denli sorgularken sorgulayan bir ben olarak var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tüm şeylerin gerçekliğinden kuşku duyarken var olmadığımızı varsayamayız. Çünkü kuşkulanmak bir varlık aracılığıyla olmadan kendi kendine olan bir durum değildir. Düşünenin, düşünürken gerçekten var olmadığını iddia etmek aykırı bir durumdur. O halde “Düşünüyorum öyleyse varım.” sonucu elbette görünen ilk ve doğru sonuçtur; var olmasaydık kuşku duymamız da mümkün olmazdı (Descartes, 2020b: 71). Descartes’ın bu önermesi ne kadar kuşku duyarsak duyalım var olduğumuzu yadsıyamayacağımızı bildiren önemli bir önermedir. Çünkü kuşku duyarken kuşkunun kendisinde var olduğumuz açıktır. Kuşku duyarken varlığımız konusunda kesin bir sonuca varmamızı sağlayan şey mantıksal bir akıl yürütme değil, sezgilerimiz aracılığıyla vardığımız bir sonuçtur (Gündoğan, 2018: 89). Descartes bu önermesiyle düşünme ediminin gerçekliğini kanıtladıktan sonra Tanrı düşüncesini kanıtlamaya geçer.

Descartes ilk olarak Tanrı kavramının zihnimize nasıl geldiğini sorgulamaya girer. Ona göre bu kavram algıladığımız nesnelere gelmiş olamaz. Çünkü Tanrı kavramı sonsuz bir yetkinliğe sahiptir. Fakat nesnelere için böyle bir durum söz konusu değildir. Nesnelere hiçbirinin gerçekliğinden emin olup bu şekilde ifade edemeyiz. Ayrıca Tanrı düşüncesini kendi kendimize yaratmış da olamayız. Çünkü böyle bir düşünceyi yaratabilecek yetkin bir donanıma sahip değiliz. Bizler sınırsız ve eksiksiz varlıklar olsaydık böyle bir durum mümkün olabilirdi. En yetkin ve sınırsız olan varlık kavramı yalnızca Tanrı’ya aittir. Bu sonsuz varlık kavramını zihnimize Tanrı yerleştirmiştir. Zihnimizdeki Tanrı kavramı, Tanrı sayesinde oluştuğuna göre buradan Tanrı’nın gerçek bir varlığı olduğu sonucunu çıkarabiliriz (Gökberk, 2019: 302).

Descartes’a göre Tanrı fikri eğer insanın kendisinin uydurduğu bir şey olsaydı o fikirden bir şey çıkarılabilir veya bir şey eklenebilirdi. Fakat böyle bir şey mümkün değildir. Çünkü kendisiyle ilgili fikrin doğuştan olması gibi, ondaki Tanrı fikri de doğuştan vardı (Descartes, 2020a: 72). Tanrı’ya ilişkin edinmiş olduğumuz düşünceler Descartes’a göre bizde her zaman bulunduğu için biz bu düşüncelerin Tanrı tarafından bize ne zaman bildirildiğini hatırlamıyoruz (Descartes, 2020: 80). Tanrı’dan başka sonsuz olan bir varlık olmadığı gibi bizim ruhumuzu veya düşüncemizi yaratan sonsuz olgunluğa sahip olan Tanrı’dır (Descartes, 2020b. 80). Tanrı’dan başka sonsuz

olgunluğa sahip olan bir varlık olmadığı için Tanrı'dan başka hiçbir varlık ölümsüz de olamaz (Descartes, 2020b: 80).

Descartes Üçüncü Meditasyon 'unda kendisindeki sonsuzluk algısının sonluluktan önce geldiğini vurgulamıştır (Descartes, 2020a: 64). Buradan hareketle eğer zihninde “yetkin bir varlık” fikri olmasaydı ve kendisini Tanrı ile kıyaslayıp eksiklerini görmeseydi kuşku duyduğunu ve Tanrı'yı arzuladığını yani onda eksik olan şeyi anlayamayacağını ifade etmiştir (Descartes, 2020a: 64).

Descartes'a göre Tanrı'nın varlığını bu şekilde kanıtlamayı sağlayan şey, doğamızın buna elverişli olmasıdır ve bunu sağlayan varlık da Tanrı'dır (Descartes, 2020b: 81). Çünkü bizdeki Tanrı fikri doğal olarak bulunmaktadır ve bu fikir üzerine düşünerek Tanrı'nın sonsuz, her şeyi yapan, bilen ve yaratan varlık olduğunu, aynı zamanda hiçbir eksiklikle sınırlı olmadığını görüyoruz (Descartes, 2020b: 81).

Descartes'a göre aldanmamıza ve yanılmamıza olanak veren şey Tanrı olamaz. Tanrı eğer kötü bir Tanrı olsaydı bu mümkün olabilirdi. Fakat Tanrı iyiler iyisidir. Tanrı'nın aldatması onun iyiliğine ters düşeceği için onu aldatanın belki de kötü bir cin olabileceğini düşünür (Descartes, 2020: 31). Descartes'a göre bu kötü cin ona düşsel oyunlar kurarak onun saf dilliliğini pusuya düşürmeye çalışıyor olabilir ve kötü cin ne kadar kurnaz ve güçlü olursa olsun Descartes, kötü cinin onu yanıltmasına izin vermeyeceğini ve hakikat arayışına devam edeceğini ifade etmiştir (Descartes: 2020: 31).

Tanrı'nın varoluşunun kanıtlanması, Descartes'ın geri kalan kuşkularının da ortadan kalkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü Descartes Tanrı konusunda epey ileri giderek Tanrı'nın kendisini aldatan kötü bir ruh olduğunu bile düşünmüştür. Artık Tanrı'nın var olduğu bilindikten sonra bu kuşku da ortadan kalkmıştır. En yetkin olan Tanrı'nın varlığına güvenip onun aldatmayacağına ve yanıltmayacağına inanmamak için bir sebep kalmamıştır. Bu vesileyle bize güven veren yargılara inanmamızda bir sakınca yoktur. Bunların arasında “hatırlamalarımız” da vardır (Gökberk, 2019: 303). Bu nedenle artık belleğimizin bizi yanılttığını veya aldanmamıza sebebiyet verdiğini düşünmemize gerek yoktur. Belleğimizin bizi sürekli yanılttığını ve geçmişi bambaşka gösterdiğini düşünsek bile böyle bir durumda Tanrı'nın bu hatırlamaları bize sırf yanılmalar içinde şaşırıp kalmamız için verdiğini

kabul etmek gerekir (Gökberk. 2019: 303). Descartes'a göre yanılmaların önüne geçmek için her bilgiyi irdelemeden doğru kabul etmek yerine açık ve seçik olan bilgilere güvenmemiz gerekir.

Çocukluğumuzda ruhumuz ve bedenimiz açık olarak birçok şeyi görse de seçik olarak hiçbir şeyi bilmiyordu. Böyle bir durumda düşüncemiz şeyler üzerine yargıda bulunmaktan çekinmediği için belleğimiz doğal olarak birtakım önyargılar ile doluyordu. Descartes'a göre çocukluğumuzda edindiğimiz bu önyargılardan kurtulmak için ilk kavramlarımızda bulunan açık şeyleri gözden geçirmemiz gerekir (Descartes, 2020b: 94).

Yeterince iyi bilmediğimiz konularda pek fazla yargıda bulunmamamız gerektiğini ifade eden Descartes'a göre, akıl bize doğal olarak yargıda bulunmadan önce seçik olarak bilmediğimiz konularda yargıda bulunmamamız gerektiğini söyler (Descartes, 2020b: 93). Descartes'a göre eskiden bildiğimizi sandığımız ve üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra bildiğimiz şeyin yanlış olduğunu anladığımız çok zaman olmasının nedeni, bu bilgilere ilişkin yeterince bilgi edinmediğimiz için aldaniyor oluşumuzdur (Descartes, 2020b: 93).

Apaçık bir yargının dayanabileceği bilgi yalnızca açık değil, seçik de olmalıdır. Descartes açık bilgi derken zihne açık görünen ve belli olan bilgiyi kasteder (Descartes, 2020b: 93). Bilginin seçik olmadan açık olabileceğini fakat açık olmadan seçik olamayacağını ifade eden Descartes bu konuda şöyle bir örnek verir; Bir kişi yakıcı bir acı hissettiği zaman acıdan edindiği bu bilgi kendi gözünde açık olsa da her zaman seçik değildir (Descartes, 2020b: 94). Çünkü çoğu zaman bu acıyı yaralanan kısımda bulunduğunu sandığımız şeyin üzerine verdiğimiz yanlış yargıyla karıştırabiliriz veya yaralanan bölgede var olan şeyin kendi düşüncemizde bulunan acı düşüncesine benzediğini sanabiliriz (Descartes, 2020b: 94). Dolayısıyla Descartes'a göre bilginin açık olmadan seçik olması mümkün değildir (Descartes, 2020b: 94).

Bir nesneye kuvvet uyguladığımızda onu gözlerimizle görürüz. Dışsal nesnenin verisi bir uyarım aracılığıyla karşımıza çıkmış olur ve biz de onu adeta bir reseptör gibi alımlarız. Seçik bilgiden ise keskin ve başka bilgilerden ayrı bir bilgiyi kasteden Descartes'a göre bu bilgide gözden geçirene kadar açıkça görünen başka hiçbir şey bulunmaz (Descartes, 2020b: 94). Duyusal olarak kavranan gerçeklik

düşünsel olarak sağlam zemine oturtulmazsa seçik bilgi olarak kalacağını ifade eden Descartes'a göre bilgi seçik olmadan açık olabilse de açık olmadan seçik olamaz (Descartes, 2020b: 94). Bizim açık olarak kavrayamayıp kuşkuya düşmemizin veya bilgiyi yanlışlamamızın nedeni de bu durumdan kaynaklanır. Dolayısıyla bizim eksik kavrayışımızın nedeni Tanrı'dan kaynaklanmaz (Descartes, 2020b: 85). Tanrı'nın bizi aldatması olanak dışıdır. Kendi üzerimizde deneyerek gördüğümüz yanlışların nedeni Tanrı değildir (Descartes, 2020b: 85).

Maddeler dünyası için de bu durum geçerlidir. Biz maddeler dünyasını içgüdülerimizle gerçek sayarız ama duyularımızla bu dünyanın gerçekliğini tanımlayamayız (Gökberk, 2019: 303). Descartes bu düşünceyle maddi dünyanın gerçekliğine kendisini inandıracak temeli hazırlamıştır ve sonuç olarak Tanrı bizi aldatan bir varlık olmadığına göre duyularımıza yansıyan nesnelere dünyanın gerçekliğine araçlı da olsa inanmak gerekir (Gökberk, 2019: 303).

Böylece Descartes, töz metafiziğinde öznenin sonra Tanrı'yı da temellendirmiş olur. Maddi dünyanın varlığı, Tanrı kanıtlanmasından sonra kolaylıkla çıkarsanmıştır. En mükemmel ve yetkin olan Tanrı yaratmış olduğu dünyayla bizi aldatmaz. Dolayısıyla bizden bağımsız maddi bir gerçeklik vardır. Eğer Tanrı aldatan ve salt yanlışlarla dolu düşünceleri bizim zihnimize yerleştiren bir Tanrı olsaydı böyle bir durumda en yetkin varlık olma tanımı Tanrı'ya ait olamazdı (Çüçen, 2014: 277).

Bütün aldatmalarda ve kandırmalarda bir noksanlık söz konusu olduğu için aldatılmak bir zekâ pırlıtsı gibi görünse de hiç kuşkusuz aldatmayı istemek kötü niyet ya da zayıflık göstergesidir (Descartes, 2020a: 75). Böyle şeyler Tanrı'da bulunmaz. Descartes bunun yanı sıra kendisinde bir yargılama yetisi varsa bunun kaynağının kesinlikle Tanrı olduğunu ifade eder. Çünkü Tanrı onu aldatmak istemeyeceğine göre elbette ona aldatmayacak türden bir yeti vermiştir (Descartes, 2020a: 75). Descartes'a göre, kişinin yanlış yapmaması için Tanrı tarafından ona bu amaca yönelik bir yeti verilmesine gerek yoktur. Bu nedenle yanlış yapmak, Tanrı'dan edinilen doğruyu, yanlıştan ayırt etme yetisinin sonsuz olmamasından kaynaklanır (Descartes, 2020a: 77).

Yanlış varsayımlar ile doğuştan olan fikirler arasında çok büyük bir fark olduğunu ifade eden Descartes'a göre doğuştan fikirlerin ilk ve en önemlisi Tanrı fikridir (Descartes, 2020a: 96). Bu fikir düşünceden kaynaklanan, zihnimizden uydurduğumuz bir fikir değildir. Aksine bu fikir doğru ve değişmez bir doğanın imgesidir (Descartes, 2020a: 96). Buradan iki neden çıkararak Descartes'a göre ilk neden Tanrı'dan başka özü varoluşunu içeren başka bir şey tasavvur edemiyor olmasıdır ve ikinci neden ise bu niteliğe sahip ikiden fazla Tanrı olabileceğini anlamanın imkânsız olmasıdır (Descartes, 2020a: 96).

Sonuç olarak Descartes sırasıyla özne, Tanrı ve maddi dünyayı kanıtlamıştır. Varlık değeri olarak ele alındığında ilk sırada Tanrı vardır. Tanrı tanımı gereği en yetkin varlık olduğu için nedenini kendi içinde taşıyan tek varlıktır. Descartes' göre Tanrı yaratılmamış tözdür. Yaratılmış tözler ise zihin ve maddedir. Bu tözler Tanrı'nın yetkin ve mutlak kudretiyle meydana getirilmiş yani yaratılmış tözlerdir ve Descartes'a göre yaratılmamış töz olan Tanrı, yaratımını gerçekleştirdikten sonra hiçbir şeye müdahale etmez (Çüçen, 2014: 277).

1.2. Töz Olarak Tanrı

Descartes'ın Tanrı'sı dünyayı ve yasalarını yarattıktan sonra kıyıya çekilebilen, dolayısıyla dünyaya müdahale etmeyen, mucize yaratmayan ve evreni koruma himayesinden yoksun bir Tanrı'dır. Descartes bu anlamda deistik bir Tanrı anlayışını savunmaktadır (Cevizci, 2019: 214). Yaratılmamış ve en yetkin töz olan Tanrı anlayışının karşısında ise Descartes'ın mekanizmine göre canlılıktan yoksun maddi bir varlık olarak doğa bulunur (Cevizci, 2019: 214). Bu açıdan Descartes maddi dünyayı adeta bir makine gibi tasavvur etmektedir. Tözün tanımı gereği, töz kavramı gerçek anlamda Tanrı'ya yüklenebilir. Descartes, skolastik felsefenin töz tanımını da doğru bulur. Bu anlamda töz daha önce de ifade ettiğimiz gibi "var olmak için ancak kendi kendine gereksinen" varlıktır ve bu da Tanrı'dır.

Descartes nezdinde Tanrı, maddi dünyayı ve insanı yaratırken birtakım kurallar koymuştur. Bu kuralları insan ruhuna da yerleştirmiştir. Bu demektir ki biz Tanrı'dan gelmeyen hiçbir şeyi yapamayız ve bilemeyiz. Bu anlamda ruh ve madde arasında Tanrı'nın ezeli ve ebedi olmaklık vasfından gelen ezeli bir uygunluk vardır ve bu uygunluk nasıl kurulduysa, mekanik doğada o şekilde muhafaza edilmektedir

(Gündoğan, 1995: 54). Ancak onun metafiziğinde doğa artık Tanrı'nın mutlak boyunduruğu altında değildir ve bu açıdan Tanrı'nın doğada hiçbir özerkliği kalmamıştır (Cevizci, 2021: 506). Dolayısıyla Tanrı ile doğa, etkin varlıkla edilgen varlık olması açısından karşıt bir yapıya bürünmüştür ve bu durum Descartes nezdinde Kartezyen bir düalizmdir (Cevizci, 2021: 506). Bu düalist yapının içindeki unsurlar arasında adeta hiçbir ilişki kalmamış gibidir (Cevizci, 2021: 506). Artık özne olarak kendisinin, Tanrı'nın ve doğanın varlığı konusunda kuşkularından arınan Descartes, töz olarak zihne ve töz olarak maddeye geçerek bunları irdelemeye başlar. Zihni bir töz olarak kabul ederek düşünce temelli bir yoldan ilerleyen Descartes daha sonra bedeninin de varlığını kabul ederek onu bir töz olarak görüp düalist bir töz anlayışını benimsemiştir. Önceliği hakikatin bilgisine ulaşmak olduğu için bu yolda yani hakikat arayışında işe ilk olarak kuşku ile başlayarak yaşama dair bütün sorgulamalarını kuşku yöntemiyle yapmıştır ve kuşkuyu sisteminin içine entegre ederek metodik bir kuşkucu olarak felsefesini oluşturmuştur. Descartes Tanrı hakkında yaptığı sorgulamaları ve bu sorgulamaların sonucunda ulaştığı yargıları üç argümanla ifade ederek kanıtlar.

1.2.1. Zihnın İçerikleri Olan İdelere İlişkin Argümanlar

Descartes zihninin içerikleri olan idelere ilişkin Tanrı bağlamında üç argüman ortaya koymaktadır. Bu argümanlar nedensel argüman, nedenselliğe dayalı kozmolojik argüman ve ontolojik argüman olarak ifade edilmektedir. Descartes, nedensel argümanla, idelerin formel gerçeklikleriyle nesnel gerçekleri arasındaki ayrımı irdeleyerek ortaya koymaktadır (Cevizci, 2021: 499). Bu argümana göre Descartes, zihninde örneğin yarı aslan yarı keçi vücutlu olan bir mitolojik karakteri canlandırdığında bu varlık gerçekte var olsa da var olmasa da bu varlığın idesine sahip olabileceğini ifade eder (Cevizci, 2021: 499). Çünkü Descartes'a göre ide bağlamında doğruluk ve yanlıştan söz edilememektedir (Cevizci, 2021: 499). Fikirlerinin bazılarının doğuştan, bazılarının da kendi icadı gibi geldiğini söyleyen Descartes'a göre ona yabancı olan fikirler onun zihninin birer uydurmasıdır. Bir şeyin ne olduğunu veya doğruluğunun ne olduğunu algılayabilmek kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Bir ses işitiyor olmak veya güneşi görüyor olmak gibi şeyler Descartes'a göre onun dışında gelişen şeylerdir (Descartes, 2020a: 52). İde bağlamında doğruluk ve yanlışlıktan söz edilemeyeceğini öne süren Descartes, hata ve yanılma ihtimalinin kişinin idesine sahip olduğu şeyin varoluşuyla ve var olan başka şeylerle olan

ilişkileriyle ilgili yargılar ortaya konduğunda mümkün olduğunu söyler (Cevizci, 2021: 499). Descartes, kendi zihninde bulunan idelere örnek olarak “yarısı at yarısı keçi” olan mitolojik varlığı, insanı, melekleri ve Tanrı idesini gösterir (Cevizci, 2021: 499).

Nedensel argümanda idelerin nesnel ve formel gerçeklikleri açısından ayrımı söz konusu olur. Bir melek idesini veya bir şimer idesini bu anlamda ele aldığımızda, iki idenin de gösterdiği şey gerçekte var olamazlar ve dolayısıyla bu idelerin formel bir gerçeklikleri yoktur (Cevizci, 2021: 499). Bununla birlikte her iki idenin de nesnel gerçekliği bulunmaktadır. Melek ve yarı aslan yarı keçi formuna sahip şimer olan mitolojik bir hayvanı kıyasladığımızda, melek idesi, şimere göre daha fazla nesnel gerçeklik taşımaktadır (Cevizci, 2021: 499). Melek idesinin daha fazla nesnel gerçeklik taşımasının nedeni, şimere kıyasla daha fazla yetkin olmasından kaynaklanır (Cevizci, 2021: 499). Bu nedenle melek idesi bir şimer idesiyle kıyaslandığında daha fazla yetkinlik taşıdığı için daha fazla nesnel gerçekliğe sahiptir. Hata ve yanılgılar söz konusu olduğunda ise idesine sahip olunan şeyle gerçekte var olan şey arasındaki ilişkiye bakmak gerekir (Cevizci, 2021: 499).

Descartes’a göre örneğin güneş idesi söz konusu olduğunda bu ide duyulardan edinilen bir fikirdir. Bu idenin dışarıdan gelen ideler sınıfına yerleştirilmesi gerekir. Zihnimizde canlandırdığımız bu güneş idesi, güneşin çok küçük görünmesine neden olmaktadır. İkinci güneş idesi ise gökbilimsel hesaplamaların bir ürünüdür ve bu güneş idesi ya zihnimizde doğuştan gelen kavramlara dayanmaktadır ya da bir şekilde bizim tarafımızdan yaratılmıştır (Descartes, 2020a: 55). İlk güneş fikriyle kıyaslayınca ikinci güneş idesi kat kat daha büyük görünmektedir. Dolayısıyla aklımız bizi doğrudan doğruya güneşin kendisinden gelen, bir şekilde güneşin kendisini temsil edemeyeceğine ikna etmektedir (Descartes, 2020a: 55). Bu iki güneş idesi birbirinden ayrıdır ve tutarsızlıklar taşır. Çünkü gökbilimcilerin hesaplamalarının ürünü olan güneş idesi kesinken, duyulardan bize yansıyan güneş idesini yalnızca duyularımızdan bize yansıdığı kadarıyla bilebiliyoruz.

Her fikir başka bir şeyi temsil ettiği sürece bunların birbirlerinden farklı olmalarının mantıklı olduğunun gayet açık olduğunu ifade eden Descartes’a göre hiç kuşku yoktur ki tözleri anlatan fikirlerin hepsi eşit düzeydedir (Descartes, 2020a: 56).

Yalnızca nitelikleri ya da ilinekleri temsil eden fikirlere göre bir artıları vardır ve deyim yerindeyse içlerinde daha fazla nesnel gerçeklik taşırlar (Descartes, 2020a: 56). Descartes'a göre yüce Tanrı'yı anlamayı sağlayan fikir sonlu tözleri temsil eden fikirlerden daha fazla nesnel gerçeklik taşımaktadır (Descartes, 2020a: 56). Descartes, nedensel argüman ile bu şekilde Tanrı kanıtlamasını yapmıştır.

Kozmolojik argümana göre ise Descartes, kendisindeki töz fikri, kendisinin bir töz olmasından kaynaklansa da bu durum kendisindeki fikrin sonsuz töz fikrini açıklamadığını ifade etmektedir. Çünkü kendisi sonlu bir varlıktır ve bu yüzden sonlu bir töz fikri ancak sonsuz bir tözden gelmelidir (Descartes, 2020a: 63). Fakat kendisindeki sonsuzluk algısı bir şekilde sonluluk algısından önce geliyor. Başka bir deyişle Tanrı algısı Descartes'a göre sonlu töz fikrini önceleyen bir algıdır. Çünkü Descartes Tanrı düşüncesinde, diğer fikirlerde olduğu gibi varsayımsal değil, saltık olarak zorunlu ve sonsuz bir varlık fikri görür (Descartes, 2020b: 77). Kendi zihninden hareketle Tanrı düşüncesini kanıtlayan Descartes, bu akıl yürütmeye kozmolojik argümanı ortaya koyar. Bu argümanda Descartes, var oluşu konusunda kime borçlu olduğunu irdelemeye başlar. Bu anlamda üç seçenektan ilerleyerek, yanlış olduğunu düşündüklerini eleyip sonuca varır. İlk olarak var oluşunun kendisinden kaynaklı olup olmadığını, daha sonra da var oluşunun annesi ve babasından kaynaklı olup olmadığını sorgular ve bu iki seçenek Tanrı'dan daha az yetkin varlıkları içerdiğinden bu seçenekleri eler (Cevizci 2021: 499). Var oluşuna neden olan varlık, en yetkin olan varlık olmalıdır. Bu varlığın Tanrı olduğunu ifade eden Descartes varoluşuyla ilgili sonuca bu şekilde varır (Cevizci 2021: 499). Bu argümana göre Descartes, düşünen bir töz olarak kendi kendisinin varlık nedeni olamayacağı için onun varlık sebebinin kaynağının Tanrı olduğunu ifade eder.

Üçüncü argüman olan ontolojik argümanda ise Descartes'ın en yetkin varlık olarak ifade ettiği Tanrı idesinin var olmayan ide olarak kabul edilmesi çelişikliğe yol açacaktır. Çünkü Descartes kendisinde Tanrı idesinin en yetkin bir şekilde var olduğunu ifade etmişti. En yüksek ve en yetkin olan Tanrı, var olmak özelliğinden yoksun bir Tanrı olsaydı yetkin bir varlık olmayacağı için çelişik bir durum ortaya çıkacaktı. Descartes nezdinde var olmak demek bir anlamda yetkin olmak demektir (Cevizci, 2019: 198). Tanrı'yı hem en yetkin hem de var olmayan bir varlık olarak düşünmek mantıksal olarak doğru olmayacaktır (Cevizci, 2019: 198). Dolayısıyla

Tanrı yalnızca düşüncede var olamaz. O gerçekte de vardır (Cevizci, 2019: 198). Bu anlamda Descartes açısından Tanrı her bakımdan yetkin bir varlıktır. Dolayısıyla onu varoluştan yoksun olarak yani yetkinliklerinden yoksun olarak düşünmek, bir dağı vadisinden yoksun olarak düşünmek kadar çelişik bir ifadedir (Descartes, 2020a: 93). Bu nedenle Descartes'a göre bir dağı vadisiz düşünemeyeceğimiz gibi Tanrı'yı da varoluşsuz düşünemeyiz. Fakat bir dağı vadisiyle düşünüyor olmak zorunlu olarak dünyada bir dağın var olacağı anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde Tanrı'nın var olduğunu düşünmek de Tanrı'nın var olacağını göstermez. Descartes bu durumu şu örnekle açıklığa kavuşturur; düşüncemizde kanatlı bir atı canlandırabiliyoruz. Böyle bir at gerçek olmasa bile bu durum bizim, düşüncemizde böyle bir atı canlandırmamıza engel değildir. Çünkü düşünceler şeylere zorunluluk yüklemeyiz (Descartes, 2020a: 93). Dolayısıyla Descartes'a göre Tanrı olmasa bile Tanrı'nın var olduğunu tasavvur etmek mümkündür (Descartes, 2020a: 93). Descartes bu üç argümanla Tanrı'nın aldatan bir varlık olmadığını en yetkin ve en yüksek varlık olarak var olduğunu kanıtlayıp zihinden dışarı çıkararak dış dünyanın bilgisine ulaşmanın yolunu açmıştır (Cevizci, 2019: 200). Descartes'ın Tanrı idesini ortaya koyması aynı zamanda duyularının onu aldatması gibi geçici süreçlerin de netliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Descartes artık rüyada olmadığından emindir. Düşünen bir varlık olarak var olduğu kesindir. Üç ayrı argümanla açıkladığı Tanrı kavramından hareketle Tanrı'nın onu aldatan bir varlık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Rüya gördüğümüzde zihnimizde birtakım görüntüler oluşmaktadır. Fakat buradan hareketle şu an rüyada olduğumuz yargısına varamayız. Descartes bu durumu Birinci Meditasyon'unda bir ressam örneğiyle bağlantı kurarak açıklar. Ressamlar belirli objeleri çizmeye heveslendiklerinde, bunları alışıldık bir biçimde çizebilirler. Örneğin bir hayvanı üç bacaklı çizip gerçek dışı bir resim meydana getirebilirler. Fakat böyle durumda da resmi meydana getiren renklerin gerçekliğini kabul etmek gerekecektir. Dolayısıyla bu tür şeyler örneğin ayaklar ve gözler, eller ve benzerleri hayal ürünü olsalar dahi daha basit ve genel olan şeylerin varlığını ve renkleri gerçek gibi düşünüp, zihnimizde doğru veya yanlış ne varsa hepsinin imgelerini oluşturan öğeler olduğunu kabul etmemiz gerekir (Descartes, 2020a: 27). Daha basit ve genel şeylerden oluşan sınıfa, maddi doğanın ve onun kapladığı mekân da dahil edilebilir (Descartes, 2020a: 27).

Descartes bu ifadelerinde basit ve genel olan şeyleri zihnimizde gerçek gibi düşünebileceğimizden bahsetmiştir. Bu basit ve genel olan şeyler birtakım belirsizliklere kapalı olduğu için onların gerçekliğinden kuşku duyamayız. Descartes bu ifadelerinden hareketle Ekoloji, Astronomi ve Tıp gibi bilimlerin de kuşku içerdikleri kanısına varmıştır. Çünkü bu bilimler basit ve genel şeylerden oluşmazlar aksine bileşik bir yapıdadırlar. Bileşik yapıda olan bilimler genel şeyler içermediklerinden kuşkuya açık bir kapı bırakabilirler. Geometri ve Matematik gibi bilimlerin ise doğada olup olmadıklarını pek hesaba katmaksızın sadece yalın ve genel olan şeyleri konu edinen bilimlerin diğer bilimlere göre kesin ve kuşku içermez bir yapıya sahip olmadıkları söylenebilir. Çünkü Descartes'a göre uyanık da olursa uykuda da olursa iki ile birin toplamı üç eder ve bir karenin dörtten fazla kenarı olamaz (Descartes, 2020a: 28). Dolayısıyla matematik ve geometrinin önermeleri apaçık bir hakikat barındırdığından yanlış olduklarına dair bir kuşku uyandırmaları mümkün değildir (Descartes, 2020a: 28).

Gördüğü her şeyi sahte olarak kabul etmeye karar veren Descartes onda kuşku uyandırmayacak sağlam bir nokta aramaya başlamıştır. Archimedes'in dünyayı yerinden oynatacak sağlam ve hareketsiz bir dayanak noktası istemesi gibi Descartes da güvenilebileceği sağlam bir dayanak noktası bulmayı umut ediyordu (Descartes, 2020a: 33). Bu sayede büyük keşifler için umudu olabilecekti (Descartes, 2020a: 33). Ortada bir aldatıcı olduğundan kesin bir şekilde emin olan Descartes bu durumdan, aldanan bir varlık olarak kendisinin var olduğu sonucunu çıkarır. Dolayısıyla Descartes “Benim, ben varım” ifadesini zorunlu olarak kabul etmesi gerektiğinin doğru bir hareket olduğuna emin olur (Descartes, 2020a: 34).

Descartes'a göre, uyanık olduğumuzda veya uykuda olduğumuzda hiçbir zaman akıl yoluyla kanıtlayamadığımız şeylere inandırılmaya izin vermememiz gerekir (Descartes, 2020c: 51). Descartes burada duyularımız aracılığıyla değil aklımız aracılığıyla hareket etmemizden bahseder. Bu durum tıpkı güneşi açık olarak gördüğümüz halde, onun görüldüğü kadar büyük olduğu yargısında bulunmamamız gibidir (Descartes, 2020c: 51).

Akıl bize açık olarak tüm kavramların belli bir gerçeklik temellerinin olması gerektiğini söyler. Eğer böyle olmasaydı Tanrı bu kavramları bizim zihnimizde

yerleştirmiş olmazdı. Uykü sırasındaki akıl yürütmelerimiz uyanıklık sırasında olduğu gibi açık ve eksiksiz değildir. Bütünüyle eksiksiz varlıklar olmadığımız için düşüncelerimizin tümü doğru olamaz. Bu nedenle gerçeklik taşıyan düşüncelerimizin tümü doğru olamaz. Bu nedenle gerçeklik taşıyan şeyler konusunda kuşkuya düşmeyip, düşlerimizde gördüklerimizden ziyade uyanık olduğumuz zamanlardaki deneyimlerimiz üzerine yoğunlaşmak gerekir (Descartes, 2020c: 52).

1.3. Töz Olarak Zihin

Descartes, felsefesinin temel ilkesini “cogito” olarak belirlemişti. Kuşku yöntemiyle ulaşmış olduğu bu ilke aracılığıyla ulaştığı ilk kesin bilgi, felsefesinde önemli bir yapı taşı haline gelmiştir. Çünkü var olmasından kuşku duyarken düşünen bir ben olduğunu fark ettiği anda varlığını kanıtlayacak düzeyde bir yargıya ulaşarak, diğer kuşku duyduğu şeyler hakkında da açık ve seçik önermelere ulaşmıştı. “Cogito” olarak ifade edilen zihinsel töz, res cogitans kavramına karşılık gelmektedir. Bu bakımdan res cogitans’ın anlam olarak düşünen şeye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla düşünen töz olarak zihnin özniteliği düşünmektir.

“Düşünüyorum, öyleyse varım” ifadesinde, düşünen bir zihnin varlığına ve dolayısıyla res cogitans’a ulaşan Descartes, bu yönteminde öznenen hareket etmiştir. Bu “ben”, Descartes’ın madde ve zihinden oluşun bütün bir varlığını ifade eden bir kavram değildir (Cevizci, 2021: 498). Descartes burada yalnızca zihni ifade etmektedir. Bu bakımdan zihin ayrı bir tözü oluşturmaktadır. Onun felsefesinin Arşimet noktasını zihin oluşturur. Çünkü zihin kendi içeriklerinin doğrudan bilincindedir ve özü yalnızca düşünceden oluşmaktadır (Cevizci, 2021: 498). Bu anlamda zihnin bir töz olarak kabul edilmesi, Tanrı’nın günlük yardımına ihtiyaç duymadan var olmasıdır.

Descartes’ın öznenen hareketle yola çıkarak ortaya koyduğu “cogito” temelli felsefesi içten dışa doğru ilerleyen bir yaklaşım olarak ifade edilebilir. Bu durum esas itibariyle Descartes’ın bütün bir dünyayı, res cogitans’tan yani zihinden hareketle kurması durumuna karşılık gelir. Onun felsefesinde temel olan şey “zihin”dir. Burada genel olarak zihinden bahsetmeyen Descartes, birinci şahsın zihnini vurgulamaktadır (Cevizci, 2021: 498). Kesinliği ancak kendi zihniyle ulaşabileceği bir alan gibi görmesi onu solipsist bir filozof yapmaktadır (Cevizci, 2021: 498). Böyle bir anlayışla

sistemini kurması yani düşünen benden hareket etmesi tarihten kopuk bir zihni ifade eder (Cevizci, 2021: 498). Zihnin dışına çıkamayan ve solipsist olan Descartes bu nedenle “Düşünüyorum, o halde varım” önermesini farklı kılan özelliği arayarak kendi doğruluk ölçütünü ortaya koyar (Cevizci, 2021: 498).

Descartes henüz bedeni konusunda olan kuşkularına yanıt bulamamış olsa da “düşünen bir ben” olduğunun kesin olarak farkına varmıştır. Res cogitans ile bizde doğrudan doğruya ve kendiliğinden bulunan tüm şeyleri anladığını ifade eden Descartes, düşünme sözünün yalnızca anlamak, istemek ve tasarlamak değil, duymanın da düşünmekle aynı şey olduğunu belirtir (Descartes, 2020b: 72). Çünkü gözlerimizin ya da bacaklarımızın yaptığı işi gösterip buradan yola çıkarak gördüğümüzü veya yürüdüğümüzü söylersek vardığımız bu sonuç kuşku duyulmayacak kadar doğru bir sonuç olmaz (Descartes, 2020b: 72). Gözlerimizi açamadığımızda veya yerimizden kımıldayamadığımızda gördüğümüzü veya yürüdüğümüzü sanabiliriz (Descartes, 2020b: 72). Halbuki yürüyorum ya da görüyorum demekle yalnızca düşüncemizin yaptığı işi ya da sanmayı, yani gördüğümüzü sanmamıza neden olan kendimizdeki bu bilgiyi demek istersek bu durum mutlak olarak doğru olacaktır (Descartes, 2020b: 72). Çünkü ulaştığımız sonuç zihin ile ilgili bir sonuçtur. Duyma ya da düşünme gücü yalnızca zihinde vardır (Descartes, 2020b: 73). Bu bakımdan duyma ya da düşünme gibi özellikler zihne bağımlıdır. Descartes’a göre her tözün bir özniteliği vardır. Zihnin özniteliği düşündürmektir (Descartes, 2020b: 98).

Duymak, anlamak, istemek ve tasarlamak gibi özellikler tözün doğrudan tanımını oluşturan ifadeler res cogitans olarak tözün temel tanımını ifade etmezler. Res cogitans’ın tek bir temel özelliği vardır. Bu özellik ise düşünme edimidir. Zihin ile ilgili geriye kalan özellikler res cogitans olarak tözün kiplerini oluşturur. Dolayısıyla öznitelik ve kipler birbirlerinden ayırırlar. Öznitelik ve kiplerin neler olduğunu ve aralarındaki ayrımı bir sonraki başlıkta daha detaylı inceleyeceğiz.

Descartes, tözde her zaman aynı şekilde bulunan şeylere “öznitelik” adını verir. Biz tözü özniteliği aracılığıyla tanırız. Zihin tözünün özü, onun özniteliğidir ve bu öznitelik de düşünmedir. Bu anlamda zihin olarak töz, res cogitans’a karşılık gelmektedir. Zihin olarak tözün özniteliği olan düşünce onun tek temel özelliği olduğu

için bu özellik res cogitans'a karşılık gelen tözü tanımlamak için yeterlidir. Zihni kaldırmak düşünceyi, düşünceyi kaldırmak da zihni kaldırmak anlamına gelir (Descartes, 2020b: 98). Öyleyse zihin, özneliği vasıtasıyla bilinir (Descartes, 2020b: 98).

Descartes'a göre "düşünen ben"ın anlamı düşünen, anlayan, kabul eden, reddeden, isteyen, istemeyen, sorgulayan ayrıca hayal eden ve hisseden bir varlıktır (Descartes, 2020a: 39). Res cogitans olarak tözün temel özneliği düşünüyor olmasıdır. Bu töze bağlı bir şekilde gelişen hayal etme, isteme gibi yetiler res cogitans'ın kiplerini oluşturur. Hayal kurma yetisinin de gerçekten var olduğunu ve düşüncenin parçasını oluşturduğunu ifade eden Descartes buradan sonra maddi şeyleri duyular aracılığıyla algılayanın da yine kendisi olduğunu fark eder (Descartes, 2020a: 40). Bu konu ile ilgili olarak İkinci Meditasyon'unda balmumu ile ilgili bir örnek vererek "algılayan ben" ile ilgili olan açıklamasını pekiştirir.

Balmumu örneğini kısaca ele almak gerekirse, bir balmumu ısıyla temas ettiğinde doğal olarak erir ve sonrasında balmumunun sadece yer kaplayan özelliğinden bahsedilebilir. Çünkü başlangıçta sahip olduğu ve duyularıyla algıladığımı sandığım özellikleri yani rengi, kokusu ve bende yarattığı his artık kalmamış olur. Böyle bir durumda balmumunun varlığından söz etmek mümkün müdür? Balmumu eridiğinde doğal olarak kapladığı alan da artmış olur. Bu haliyle balmumunun varlığından söz etmek mümkün olmaz.

Balmumu karşımızda olduğunda, onu gördüğümüzü söylüyoruz. Fakat onun renginden veya biçiminden dolayı orada olduğu yargısına varlık demiyoruz. Descartes buradan şöyle bir sonuç çıkarır: Demek ki balmumunu sadece zihinsel bakışla değil gözüm gördüğü için de biliyor olduğumu ifade edebilirdim. Pencereden dışarı baktığımda yürüyen insanlar görsem, tıpkı bal mumunu gördüğümde ifade ettiğim gibi insanları gördüğümü de ifade ederim. Gerçekte şapkalardan ve giysilerden başka ne görüyorum? Giysilerin altındakiler makine de olabilir. Dolayısıyla ben gözlerimle gördüğümü düşündüğüm şeyi, aslında yalnızca zihnimde bulunan yargılama kabiliyetiyle idrak ediyorum (Descartes, 2020a: 44). Descartes buradan cisimlerin aslında duyular aracılığıyla ya da hayal gücüyle değil zihin sayesinde anlaşılmiş oldukları için algılandıkları yargısına ulaşır (Descartes, 2020a: 47).

Descartes'a göre zihin, maddi şeylere yöneldiği sırada kullandığı hayal gücü, onların gerçekte var olduğunu bildirmektedir. Çünkü hayal gücünün ne olduğunu dikkatli bir şekilde düşündüğünde aslında onun bilme yetisinin tam karşısında duran ve dolayısıyla var olan bir cisme bir şekilde intibak etmesinden başka bir şey olmadığı açıkça görülmektedir (Descartes, 2020a: 101).

Sahip olduğu hayal etme gücünün, anlama kudretinden farklı olduğunu ifade eden Descartes'a göre hayal gücü, kendi özüne yani kendi zihninin özüne bağlı bir şey değildir (Descartes, 2020a: 102). Buradan hareketle Descartes hayal gücünün zihinden ayrı olan başka bir şeye bağlı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Zihnin karşısındaymiş gibi intibak edeceği bir beden mevcutsa bizzat bu beden sayesinde cisimleri hayal etmek mümkün olacaktır. Zihin bir şeyi anlarken bir şekilde kendisine döner ve kendisinde mevcut olan fikirlere yeniden bakar (Descartes, 2020a: 103). Fakat hayal gücünde durum epey farklıdır. Çünkü bir şeyi hayal ederken zihin bedene döner ve bedendeki bir şeye yani kendiliğinden anlamış olduğu veya duyular aracılığıyla algıladığı fikre karşılık gelen şeye dikkat eder (Descartes, 2020a: 103).

Hayal gücünün açıklayabilmek için bedeninin var olduğunu ifade etmekten başka bir şey olmadığını vurgulayan Descartes bu sayede "beden vardır" diyebildiğini ifade ediyor (Descartes, 2020a: 104). Yine duyular aracılığıyla, bu beden ile diğer bedenler arasında konumlandığını ve zihinden bedene gelen etkilerin bazılarını yararlı bazılarını zararlı olarak kategorize eden Descartes'a göre yararlı olanlar bir çeşit haz hissiyle, zararlı olanlar ise bir çeşit acı hissiyle kendilerini göstermektedir. Bu haz ve acı hissini yanı sıra kendisinde açlık, öfke gibi başka hislerin de olduğunu anlamıştır (Descartes, 2020a: 105).

Acı hissini ardından neden ruhunda hemen bir keder hissini duyduğunu, hazla uyarılmanın ardından neden bir sevinç duygusunu hissettiğini veya açlık hissini neden ona yemek ye dediğini ve buna benzer şeyleri açıklayacak mantıklı bir yanıt bulamadığını ifade eden Descartes daha sonra buna dair verebildiği tek yanıtın ona bunları doğanın öğretmesinden kaynaklı olduğunu anlar (Descartes, 2020a: 107).

Descartes, cisimlerle ilgili fikirlerindeki açık seçik ögelere baktığında bunların bazılarını yani töz, süre ve sayı gibi bu türden başka herhangi birini diğerlerinden ödünç alınabilir bir niteliğe sahip gibi gördüğünden bahseder. Örneğin bir taşın töz

olduğunu yani kendiliğinden var olabilir bir şey olduğunu düşündüğünde, kendisini her ne kadar düşünen ve yer kaplamayan bir şey olarak düşünse de ve taş yer kaplayan ve düşünmeyen bir varlık olarak var olsa da bir töz olarak kendisi ve taş arasında epey fark olmasına karşın taş ile kendisinin ortak bir paydada buluştuklarını düşünür (Descartes, 2020a: 62).

Düşüncemizden edindiğimiz bilginin bedenden edindiğimiz bilgiden önce geldiğini ifade eden Descartes düşüncemizden gelen bilgilerin bedenden elde edindiğimiz bilgilere göre daha açık olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre beden olmasa bile ruh var olmaktan geri kalmaz. Bunu bilmek için yokluğun kendine ait bir nitelik ya da özneliliğinin olmadığını ve nerede bir öznelilik görürsek orada zorunlu olarak bunların ait olduğu bir şeyin ya da tözün bulunduğunu ruhlarımızdaki doğal ışıkla göreceğiz (Descartes, 2020b: 74).

Descartes'a göre bu ışık bize, bir şey ya da tözde ne denli çok nitelik ve özellik görürsek onu o denli tanıdığımızı göstermektedir. Düşüncemizde, başka herhangi bir şeyde var olandan daha çok özellik gördüğümüz kesindir. Çünkü herhangi bir şeyi bize düşüncemizin bildirdiğinden daha kesin ve açık bildiren başka bir şey yoktur. Örneğin dokunduğumuz veya gördüğümüz bir yer olduğu kanısına varıyorsak buna dayanarak düşüncemizin var olduğuna ya da bulunduğuna inanmamız gerekir (Descartes, 2020b: 74). Çünkü dünyada hiçbir yer olmadığı halde, yere dokunduğumuzu sanıyor olabiliriz. Descartes'a göre bu sanıya kapıldığımız anda kendimizin yani ruhumuzun bir şey veya bir töz olmaması mümkün değildir (Descartes, 2020b: 75). Bunlar da diğer töz olan madde'yi ele alarak açıklanır.

Descartes yer kaplama, biçim, konum ve harekete gelince, bunların kendisinde biçimsel olarak bulunmadığını çünkü kendisinin yalnızca düşünen bir varlıktan ibaret olduğunu belirtir. Bir yandan da yer kaplama, biçim ve hareket bir tözün değişik biçimleri olduğundan ve kendisi de bir töz olduğu için bu biçimlerin kendisinde daha yüksek bir biçimde bulunabileceğini ifade eder (Descartes, 2020a: 63). Zihinsel tözle ilgili akıl yürütmelerini ortaya koyan Descartes daha sonra yer kaplayan töz olan maddeye geçer.

1.4. Töz Olarak Madde

Töz olarak maddenin özniteliği, yer kaplamadır. Bu anlamda töz olarak madde, res extansa'ya karşılık gelmektedir. Biz madde olarak tözü, yer kaplama özelliği ile tanırız. Töz olarak maddenin özü, onun özniteliğidir. Bu öznitelik de yer kaplamadır. Maddeyi kaldırmak, yer kaplamayı da kaldırmak anlamına geleceği için madde olarak töz yalnızca yer kaplama özniteliği vasıtasıyla bilinir.

Descartes'in töz metafiziğinde madde kavramı aynı zamanda beden kavramına da karşılık gelmektedir. Bir bedeni içermeyen zihin kavramı eksik olduğu gibi, zihin kavramını içermeyen bir beden kavramı da eksik kalır (Sorell, 2009: 109).

Descartes zihinle ilgili argümanlarını ortaya koyarken zihnin maddeye olan üstünlüğünü vurgulamıştı. Maddi şeylerin var oluşunu ise Altıncı Meditasyon'unda açıklayan Descartes, maddi şeylerin saf matematiğin alanına yani geometrinin alanına girdiğini ifade eder. Ona göre bu sayede maddi şeyleri açık ve seçik olarak kavramak mümkün olmaktadır (Descartes, 2020a: 100).

Edindiğimiz yargıların doğruluğundan apaçık olarak emin olamazsak bunun hakikate giden yolda önümüze engeller koyacağını daha önce belirtmiştik. Açık ve seçik doğrulara inanmayı ve doğruluğundan apaçık emin olmadığımız şeyleri yanlış veya eksik kabul etmemiz gerektiğini ifade eden Descartes, bu yöntem ile matematik ve geometrinin bilgisinin apaçık doğru ifadelerden oluştuğunu, bu sayede onların kesinliğinden kuşku duymamamız gerektiğini söylerken aynı zamanda bu bilimlerle ilgili problemlerde yani matematik ve geometri problemlerinde zaman zaman yanlış çıkan sonuçların nedeninin, kişinin tam anlamıyla bilmediği alanlarda doğal olarak ara sıra hata yapabilmemesinden kaynaklı olduğunu söylemişti.

Maddi şeylerin var oluşunu matematik bilimi aracılığıyla açıklık ve seçiklik üzerinden açıklayan Descartes'a göre bir maddeyi düşündüğümüz zaman eğer onun hakkında açık ve seçik bir düşünceye sahip olabilirsek bunun sonucunda açık ve seçik düşünce bizi yalnızca o maddeyi belli bir şekli, hacmi olan bir şey olarak düşünmenin sonucu oluşan bir düşünceye götürür (Cevizci. 2019: 207).

Descartes'a göre maddi dünyayı algılamamız anlama yetisi aracılığıyla olsa da hayal gücü de bu anlamda anlama yetisine eşlik eder. Bu bakımdan madde de zihin gibi bir tözdür. Zihnin özniteliğinin düşünmek olduğunu ifade etmiştik. Bu bakımdan

zihin olarak töz, res cogitans'a karşılık geliyordu. Madde olarak töz ise res extensa'ya karşılık gelmektedir. Maddi dünyada bulunan bir nesne bizim zihnimize çarptığında hayal gücümüz aracılığıyla onu zihnimizde hemen canlandırabiliriz. Hayal gücü her ne kadar anlama yetimize eşlik ediyor olsa da bu ikisi arasındaki farkı bilmek epey önemlidir. Bu farkı Descartes Altıncı Meditasyon'unda şu şekilde incelemektedir;

Örneğin bir üçgen hayal ettiğimizde, onun üç çizgiden oluşan bir şekil olduğunu anlamakla kalmayız. Aynı zamanda zihnimizin gözüyle bu şekli karşımızdaymış gibi görürüz (Descartes, 2020a: 101). Descartes hayal etmenin ne demek olduğunu bu örnekle açıklamıştır. Öte yandan bin kenarlı bir şekli düşünmeye kalkıştığımızda ise, üç kenarlı bir şekil olan üçgeni nasıl ki kolayca anlayabiliyorsak bin kenarlı şekil için de durum aynıdır (Descartes, 2020a: 101). Fakat on bin kenarlı bir şekil söz konusu olduğunda önceki şekillerde olduğu gibi kolayca hayalimizde canlandıramayız (Descartes, 2020a: 101).

Descartes'in burada asıl dikkatimizi çekmek istediği nokta, hayal etmemiz için özel bir çaba sarf etmemiz gerektiğidir. Fakat anlamak konusunda durum böyle değildir. Çünkü anlama yetimiz söz konusu olduğunda özel bir zihinsel çabaya ihtiyaç duymayız. Zihnin bu alışkın olmadığımız çabası yoluyla Descartes hayal gücü ile anlama yetisi arasındaki farkı saf matematiğe dayalı bir örnekle göstermiştir (Descartes, 2020a: 102).

Açık seçik ve kesin olarak bilebildiğimiz her şeyin saf matematiğe dayalı ilişkilerden ortaya çıktığını söyleyen Descartes'a göre dış dünyayla ilgili sahip olabileceğimiz açık seçik düşünceler, matematiksel ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dış dünyayla ilgili olarak nesnelere yalnızca matematiksel özelliklerini bilebiliriz. Fakat bu düşünceler bize nesnelere "var olduklarını" söyleme şansı vermemektedir (Cevizci, 2019: 207).

Descartes'a göre, cisimlerin var olup olmadıklarını, doğrudan doğruya sahip olduğumuz düşüncelerden nesnelere kendine giderek kanıtlayamıyorsak, onların varoluşunu dolaylı bir yoldan kanıtlayabiliriz. İnsanlarda cisimlere dair düşünceler bulunmaktadır. Bununla birlikte fiziki bir dünyanın var olduğuna dair de bir eğilim vardır. Bu düşüncelerin nedeni sırasıyla özne, Tanrı ve dış dünyadaki cisimler olabilir.

Bu şekilde maddi dünyanın varlığını kabul eden Descartes bir bedene sahip olduğunu da aynı şekilde kabul eder. Kendisine sınıksız yapılmış bir beden varlığını kabul ederken bir yandan bu bedenin yer kaplayan bir şey değil de yalnızca düşünen bir şey olduğu sürece kendisiyle ilgili açık ve seçik bir fikrinin olduğunu düşünür, aynı zamanda düşünen bir şey olarak değil de yalnızca yer kaplayan bir şey olduğu sürece bedeni ile ilgili bir fikri olduğundan, kendisinin gerçekten de bedeninden ayrı olduğunu ve onsuza da var olabileceğini ifade eder (Descartes,2020a: 110).

Bu açıklamasıyla zihni, bedenden daha üstün bir konumda gören Descartes kendi bedeninin varlığını kabul etmese de bu bedenin varlığı, kendisinin var olması için pek yeterli değil gibi görünmektedir. Çünkü ona göre düşünen töz olarak zihin, bedene göre açık ve seçik yapıdadır. Zihne dair birtakım olumsuz yargılamalarla ve kuşku ile çıktığı yolda adeta bu konuda ilmek ilmek öreterek düşünen ben'in var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Konu beden olduğunda ise durum epey farklıdır. Çünkü bedeni hakkında henüz açık ve seçik yargılara sahip değildir.

Bu sorgulamalardan sonra kendisinde şekillere dair düşünme yetilerinin de olduğunu ifade eden Descartes örneğin hayal etme ve hissetme yetisi olmadan da kendisini açıkça ifade edebildiğini söyler. Bu yetiler olmadan da pekâlâ kendisini bir bütün olarak açık ve seçik anlayabilse dahi kendisi olmadan onları anlayamaz. Dolayısıyla Descartes'a göre bu yetilerin içkin olduğu akla sahip bir varlık olmadan bunları anlamak mümkün değildir (Descartes, 2020b: 110).

Descartes'a göre bu yetilerin asıl tanımında bir kavrama gücü bulunduğu için bir şeyin ilineklere nasıl ki kendisinden ayrılırsa bu yetiler de şeyin kendisinde ayrı olmalıdır. Descartes burada bedenin ilineklereyle, içkin olduğu beden arasındaki ayırmadan söz etmektedir. Kendisinde yer değiştirme, şekil değiştirme gibi yetilerin de olduğunu gören Descartes, bu yetilerin hayal etme ve hissetme yetileri gibi içkin oldukları bir töz olmadan anlaşılabilir var olmayacağını ifade eder.

Descartes'ın madde olarak tözde ele aldığı hareket ve yer değiştirme özellikleri maddenin kiplerini oluşturmaktadır. Descartes'a göre eğer bu yetiler gerçekten varsa, cismi olan ya da yer kaplayan bir tözde içkin olarak bulunmalıdırlar. Bu yetiler düşünen bir tözde bulunamazlar. Çünkü hareket ve şekil değiştirme gibi yetilerin açık ve seçik bilgisi belirli ölçüde bir yayılım içerirler. Dolayısıyla bu yetiler düşünce

içermezler. Kendisinde edilgin bir hissetme yetisinin mevcut olduğunu ifade eden Descartes'a göre bu yetiler aracılığıyla, algılanabilir nesnelere fikirleri anlaşılır ve tanınır (Descartes, 2020a: 111). Kendisinde ya da kendisi gibi olan bir varlıkta fikirleri üreten ya da doğuran bir yeti yoktur (Descartes, 2020a: 111). Çünkü bu yeti ancak etken bir varlıkta bulunabilir (Descartes, 2020a: 111). Bu etken varlık ise Tanrı'dır. Kendisinde edilgin bir yapı bulunduğunu ifade eden Descartes'a göre bu edilgenliği sağlayan başka bir etken yapı bulunmalıdır. Bu etkinlik kendisinde veya kendisi gibi olan bir başka varlıkta olamaz. Ona göre bu etken yapı kendisi dışında başka bir varlıkta bulunabilir. Bu varlık töz olmaklık vasfını içeren bir yapıda olmalıdır.

Descartes'a göre bu töz fikirlerde nesnel olarak bulunan her şeyi daha yüksek bir biçimde içeren Tanrı'dır (Descartes, 2020a: 112). Öncesinde bu yetiye sahip olanın bir madde veya maddi doğa olabileceği ihtimalinin üzerinde duran Descartes bu tözün maddeden daha üstün bir varlık olabileceği düşüncesine ulaştığı anda tözün Tanrı olduğundan kesin olarak emin olmuştur.

Descartes'a göre Tanrı, bu fikirleri içerecek bir yetiyi kendisine vermemiştir. Aksine kendisini, bu fikirlerin maddi şeylere aktarıldığına inanmaya yatkın kılmıştır. Sonuç olarak Descartes nezdinde, maddi şeyler mevcuttur. Duyularımız pek çok bakımdan belirsiz ve karışık olduğu için maddi şeylerin hepsini algılamak oldukça güçtür (Descartes, 2020a: 112). Saf matematiğin alanına giren şeyler bu kategoriye dahil değildir. Çünkü onlar açık ve seçik olarak var olduğu için duyular onu doğrudan algılar.

Descartes'a göre kendi doğamızın öğrettiği şey, bizim bir bedenimizin olduğudur. Susadığımızda, acıktığımızda ve bu gibi şeylerde bir bedenimizin olduğunu hissederiz (Descartes, 2020a: 113). Ayrıca duyularımızla çok çeşitli renk, ses, koku algıladığımızda haklı olarak bu çeşitli duyu algılarının kaynağı olan maddelerde bu algılara karşılık gelecek sonuçlar çıkarıyoruz (Descartes, 2020a:115). Yine de bedene ilişkin pek çok unsur olduğunu ifade eden Descartes Altıncı Meditasyon'unda ifade ettiği üzere, bedenın aşağı doğru çekimin yani ağırlığının olması bedenın var olduğuna dair bir kanıt niteliğindedir (Descartes, 2020a :116).

Acı ve diğer diğer bütün duyular bizim bilgimiz olmadan bizde oluşmaktadır. Zihnımızde kendine özgü doğal bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi sayesinde salt

düşünen bir şey olmadığımızı algılıyoruz. Bu algılamaya olanak veren şey, zihnimizin kendiliğinden değil, bedenimizde bulunan organlarımızın, zihnimizden aldığı bir durumla hareket etmesidir.

Maddi bir nitelik taşıyan beden ve ruhsal bir nitelik taşıyan zihnin varlığını kanıtlayan Descartes'a göre bedenin özneliliği yer kaplamak iken, zihnin öz niteliği düşünmektir. Dolayısıyla buradan şöyle bir sonuç çıkar; Zihin düşünür ve yer kaplamaz, madde ise yer kaplar fakat düşünemez.

Descartes'a maddenin sert veya yumuşak, ağır veya hafif olması gibi niteliklerin onun özünü oluşturmaz (Descartes, 2020b: 118). Maddenin özünü yalnızca yer kaplaması oluşturur (Descartes, 2020b: 118). Bir maddede yer kaplama, uzunluk, derinlik ve enlilik olduğunda bu özelliklerden hiçbiri onda bulunmasa dahi, maddeyi yapan her şeyin yine onda bulunduğunu açık ve seçik olarak düşünebiliriz. Madde var olmak için bu özelliklere gereksinmez. Çünkü maddenin özneliliği yalnızca yer kaplamasıdır yani bir uzama sahip olmasıdır (Descartes, 2020b: 119).

Descartes'a göre böyle bir gerçeğin var oluşunu bulanıklaştıran şey seyrekleşme ve boşluk üzerine edindiğimiz düşüncelerdir (Descartes, 2020b: 119). Böyle bir düşünce çevremizdeki kişilerin etrafında az veya çok seyrekliğe sahip olan maddeler gördüklerinde, bir maddenin seyrek olduğunda, yoğun olan durumdan daha fazla uzama sahip olduğunu düşüncelerinden dolayı oluşur (Descartes, 2020b: 119). Diğer düşünce ise şöyledir; Yine bazı insanlar tarafından, yalnızca enlilik, uzunluk ve derinlik özelliğine sahip olan bir maddenin değil de yalnızca bir yerin yani mekânın bulunduğu ve içinde hiçbir şeyin olmadığı kolayca anlaşılabilen bir yer olduğu belirtiliyor (Descartes, 2020b: 119). Descartes bu konunun açıklığa kavuşabilmesi için bu konuyu detaylıca inceler.

Seyrek ve yoğun bir cisimde meydana gelen durum, şekil değişmesinden başka bir şey değildir. Bir cisim eğer seyrekse cismin kısımlarının aralarında başka cisimlerle dolu birçok aralık var demektir (Descartes, 2020b: 120). Aralıklar küçüldüğünde veya kaldırıldığında ise cisim yoğun olur. Ve bununla birlikte cisim aynı kısımlarıyla birlikte ve dağınık bir şekilde yer kapladığında önceki durumda sahip olduğu gibi aynı uzama sahip olmaktan geri kalmaz (Descartes, 2020b: 120). Descartes'a göre cisimli töz olan madde, yer kaplamadan anlaşılabilir (Descartes, 2020b: 120). Bir cismin nasıl

ki enlilik, uzunluk, derinlik ve uzam özelliklerinden onda töz bulunduğu sonucunu çıkarabiliyorsak boş olan mekândan da aynı sonucu çıkartmamız gerekir ve eğer ki bu mekânda uzam varsa öyleyse onda zorunlu olarak töz de bulunmaktadır (Descartes, 2020b: 124).

Böylece Descartes özneyi, Tanrı'yı ve daha sonra maddeyi kanıtlamıştır. Öznedan yola çıkarak oluşturduğu bu töz anlayışında Tanrı bir töz olarak ortaya çıkmasına rağmen Descartes'ın mekanizminden ötürü o doğada bulunmamaktadır. Geriye sadece madde ve zihin olarak töz kalmıştır. Fakat iki ayrı tözden bahsettiğimizde bu iki töz arasında bir etkileşim olmalıdır. Bir töz diğerinden üstün olduğunda diğer tözü doğal olarak etkileyeceği için ikinci töz problematik bir nitelik taşımaktadır. Tözün tanımından yola çıkarsak bir töz kendisi dışında başka bir töz aracılığıyla var olamaz. Eğer var olursa bu durumda töz olmaklık vasfını içereceği için sonuç yine problemlidir olacaktır. Descartes bu iki tözü açıkladıktan sonra Altıncı Meditasyon'unda bu ikisi arasındaki etkileşimi açıklamıştır.

1.5. Zihin ve Madde Arasındaki ilişki

Descartes zihin ve maddeyi birbirlerinden ayrı töz olarak ifade etmişti. Bunlar birbirinden bağımsız ve birbirlerine indirgenemeyen iki varlıktır. Aralarında sadece insan varlığında, beden ile zihin anlamında bir etkileşim vardır. Descartes, zihin ile bedenin nasıl etkileşime girdiklerini şöyle açıklar: Zihin, bedenin diğer organlarıyla değil de doğrudan beyindeki epifiz bezinin küçük bir parçasının yani sağduyunun bulunduğu kısmın etkisi altındadır ve beynin bu kısmı ileti aldığı anda doğrudan zihne göndermektedir (Descartes, 2020a: 121).

Descartes'a göre, ayağımızda bir acı duyduğumuzda da fizik bilimciler bu acı duygusunun ayağa yaygın olan sinirler aracılığıyla uyarıldıklarını söyler. Bu sinirler adeta tel tel ayrılmış vaziyette ayaktan beyne doğru uzandığı için, ayaktaki sinirler çekildiğinde beynin epifiz bezinin olduğu kısımdaki sinirler de çekilir (Descartes, 2020a: 122). Sinirlerin çekilmesi uyarıma neden olur (Descartes, 2020a: 122). Bu uyarım doğası gereği zihne o acı hissini sanki ayakta meydana geliyormuş gibi hissettirmektedir. Fakat bu sinirler ayaktan beyne geçerken vücudun bazı bölgelerine de uğramak zorunda olduklarından ayaktaki sinirlerin bazıları hiç uyarılmamış olsa

dahi, sadece diğer bölgelerdeki sinirlerin bir tanesinin uyarılması beyindeki, ayağın acıdığı sırada oluşan uyarımın aynısını oluşturmaktadır (Descartes, 2020a: 122).

Descartes'a göre beynimizin söz konusu olan kısmında oluşan ve doğrudan zihne etki eden hareketlerden her biri zihinde sadece tek bir etki uyandıracığı için bu hareketin zihnimizde uyandırabileceği bütün duygular içinde insan sağlığının korunmasına en çok etki eden ve en genel şekilde katkı sağlayacak olan duyguyu hissettirmesi çok daha iyi olacaktır (Descartes, 2020a: 122). Tecrübelerimize göre doğanın bize sunduğu bütün duygular bu niteliğe sahiptir. Ayrıca bu duygularda yüce Tanrı'nın kudretine ve iyiliğine tanıklık etmeyecek türden bir duygu bulunması da mümkün değildir (Descartes, 2020a: 122).

Bu durumu bir örnekle açıklayan Descartes'a göre, mesela ayakta bulunan sinirler şiddetli bir biçimde uyarıldıklarında, bu uyarım omurilikten doğru, beyin iç kısımlarına ulaşır (Descartes, 2020a: 123). Daha sonra zihne bir his duyması için işaret gönderir. Bu işaret sayesinde ayağımızdaki acı hissini duyumlarız. Bu his, zihni ayağa zararlı olan bu acıdan var gücüyle kurtulmaya sevk eder (Descartes, 2020a: 123).

Descartes'a göre bu uyarım aracılığıyla zihnimize gelen his sayesinde beden sağlığımızı koruyabilmekteyiz. Tanrı, insan doğasını beyinde oluşan bu uyarımın zihne farklı bir şey bildirebileceği şekilde de yapabildi. Örneğin uyarımı bizzat beynimizde hissetmemizi ve farklı bir şekilde hissetmemizi sağlıyor olabilirdi. Fakat böyle bir durumda hiçbir his şu an sahip olduğumuz şekilde beden sağlığımızın korunmasına katkı sağlamazdı (Descartes, 2020a: 124).

Susuzluk hissettiğimizde veya bir şeyler içmeye ihtiyacımız olduğunda boğazımızda bir kuruluk hissi oluşur. Descartes'a göre bu durum oradaki sinirlerin uyarılmasına ve bu beyindeki sinirlerin uyarılmasına sebep olur. Böyle bu uyarı zihinde susuzluk hissine neden olmuş olur. O sırada sağlığımızın korunması için su içmemiz gerektiğini bilmemizden başka bizde faydası olan hiçbir şey yoktur. Descartes'a göre bu durum diğer duygular için de geçerlidir (Descartes, 2020a: 124).

Düşünen töz olan zihin ile yer kaplayan töz olan madde arasındaki etkileşimi açıklayan Descartes bu iki tözün birbirlerinden farklı olsalar bile aralarında bir etkileşim olduğunu ve bu etkileşimin mümkün olmasına neden olan şeyin ne olduğunu açıklamıştır. Ona göre bizde mevcut olan hafızamız rüyalarımızı yaşamımızın

gidişatıyla biz uyanıkken ilişkilendirdiği gibi ilişkilendirememektedir (Descartes, 2020a: 125). Bu nedenle uykumuzda bir insanı karşımızda gördüğümüzde ve bir anda kaybolduğunda bunu beynimizin uydurduğu bir görüntü olarak düşünmemiz pekâlâ anlamlı olacaktır. Eğer gerçekte yaşadığımız şeylerin nereden geldiğini veya hangi zamanda meydana geldiğini açıkça bilirsek bunların uyanıkken meydana geldiğini bilmiş oluruz. Bu anlamda meydana gelen şeyleri incelemek için bütün duyu organlarımızı, hafızamızı ve aklımızı seferber ettiğimizde bu yolla aldığımız bilgiler birbirleriyle çelişmediğinde doğru yolda olduğumuzu anlarız. Böylelikle aklımız, hafızamız ve duyularımız aralığıyla edindiğimiz bilgilerden kuşku duymamız da mümkün olmaz. Çünkü Tanrı bir aldatıcı değildir ve dolayısıyla bu konuda aldatılmamız söz konusu değildir. Yaşamımızdaki zorunluluklar her zaman bize detaylı incelemeler yapma fırsatı vermediğinden tek tek şeyler söz konusu olduğunda zaman zaman yanılabiliriz aşıkardır (Descartes, 2020a: 126). Çünkü insan yaşamının kaderinde zaman zaman yanılmak vardır ve bu durum insan doğasının zayıflığından kaynaklanır ve bu farkındalık yaşamımızın içinde olmalıdır (Descartes, 2020a: 126).

İKİNCİ BÖLÜM

SPİNOZA FELSEFESİNDE TÖZ

2.1. Spinoza'nın Töz Anlayışı

Spinoza 1632 yılında Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aile baskısı sonucu din adamlarının yetiştirildiği bir okula kaydedilen Spinoza bu ortamın kendisine göre olmadığını anlayıp kendi ilgi alanlarının üzerine yoğunlaşp dini metinler yerine felsefi metinlerle ilgilenip bu alanda araştırmalar yapıp kendisini geliştirmiştir.

Musevi inancının temellerine yönelik giderek belirginleşen düşünceleri nedeniyle genç bir yaşta aforoz edilen Spinoza, geçimini büyük oranda optik lens onarımı ile sağlamıştır. Belli zamanlarda ise felsefe dersleri vermiştir. Felsefe üzerine olan birikimini ise yalnız başına yaptığı araştırmalar ve okumalarla oluşturmuştur. Yahudi toplumundan uzaklaşmakta olduğu günlerde yakınındaki bir Descartesçıdan etkilenmiş ve sonrasında ise kartezyen düşünceye yönelmiştir (Balanuye, 2019: 22).

Spinoza'nın Kartezyen düşünceden etkilenmesi onun Tanrı hakkında düşüncelerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu şekillenmeler aynı zamanda Descartes'a yaptığı eleştiriler sonucunda olmuştur. Çünkü Spinoza Descartes'ın düşüncelerini sorgulamadan kabul etmemiş, aksine eleştirip yaptığı sorgulamaları "Etika" isimli başyapıtında ortaya koymuştur. Beş bölüme ayrılmış olan bu yapıtını geometrik düzene göre yapılmış kanıtlamalarla oluşturmuştur. İçerisinde tanımlar, aksiyomlar ve postulalar bulunan eserde tanımlardan sonra aksiyomlar gelmektedir. Daha sonra ise postulalar gelmektedir.

Spinoza'nın Etika adlı eserini yazarken geometrik yöntemi tercih etmesi tesadüfi değil aksine bilinçli bir tercihin sonucu olarak uygulanmış bir karardır. On yedinci yüzyılda kesin bilgi için en uygun model olarak matematik kabul ediliyordu. Çünkü matematiğin önermeleri açık bir şekilde formüle edilmişti. Matematiksel kanıtlamalar kuşkuya olanak vermezdi. Dolayısıyla matematiksel yöntemler doğru bir şekilde uygulandıklarında eksiksiz bir sonuç vermektedirler (Nadler, 2021: 69). Bu nedenle matematiğin önermelerini kullanarak kuşkuya yer vermeyen ve düşüncelerde açıklık bırakmayan ifadeleri Spinoza'nın eserinde kullanması onun eşi benzeri

olmayan bir eser oluşturmasını da sağlamıştır. Çünkü Spinoza töz anlayışını belirli bir geometrik sistem içerisinde açıklarken ve bu esnada kanıtlamalar öne sürerken bir bakıma töz konusunun öznel bir bakıştan ziyade bilimsel temelli olduğunu da yöntemiyle göstermiştir.

Spinoza'nın ele aldığı bu geometrik yöntemi ilk olarak ‐Tanımlar‐ ile başlamaktadır. Bu tanımlar aracılığıyla ilerleyen bölümler daha açık bir şekilde anlaşılacağı için bu tezde ilk olarak tanımlar üzerinde duracağız. İlgili bölümlerde ise tek tek bu tanımları ele alacağız.

Spinoza ilk olarak tanımlarda ‐causam sui‐den bahseder. Birinci tanımda ele aldığı kavram, kendi kendisinin nedeni olan varlığı işaret eder. Spinoza bu tanımında Tanrı'yı şu şekilde ifade etmektedir; ‐Özü varlığını kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şeye, kendi kendisinin nedeni (causam sui) diyorum‐ (Spinoza, 2020a: 57). Spinoza, ‐kendi kendisinin nedeni olmak‐ tanımını Tanrı'ya atfetmektedir. Çünkü Tanrı özü gereği var olan bir şey aynı zamanda zorunlu olarak var olan yani var olmadığı hiçbir şekilde düşünölemeyecek olan şeydir (Balanuye, 2019: 75). Spinoza, ikinci tanımında ise sınırlılık ve sonluluk üzerinde durmuştur:

Sınırlı olan, yani kendisiyle aynı tabiatta başka bir şey şeyle sınırlanabilen bir şeye kendi cinsinde sonlu diyorum. Diyelim, cisim kendi cinsinde sınırlıdır, çünkü biz herhangi bir cismi tasarlasak, tasarladığımızdan daha büyük bir cismi tasarlayabiliriz ve bu daha büyük cisim birinci cisimle aynı tabiatta olduğu için, cismin kendi cinsinde sonlu olduğunu söylemek doğrudur. Nitekim bir düşünce başka bir düşünceyle sınırlandırılmıştır. Fakat cisim düşünce ile ve düşünce de cisimle sınırlandırılmamıştır (Spinoza, 2020a: 31).

Spinoza ‐kendi içinde sonlu olmak‐ ifadesini ikinci tanımında bu şekilde açıklamıştır. Bu tanıma göre bir şey ancak kendi türünden bir şey ile sınırlandırılmışsa bu onun kendi içinde sonlu olduğunu gösterir. Uzayda yer kaplayan bir cisim, bir beden, başka bir bedenle aynı zamanda ve aynı yerde olamayacağı için böyle bir durumda bir beden başka bir bedenle sınırlandırılmış olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken kavram ‐tür‐dür. Çünkü Spinoza'ya göre türler arasındaki fark ontolojik anlamda birbirinden farklı kavramlara işaret etmez. Çünkü burada ifade edilen ‐tür‐ kavramı daha çok epistemolojik bir kavrama işaret eder. Bu nedenle bir beden, kendi türünden başka bir şeyle sınırlandırılmış olsa da kendi türünden olmayan

başka bir düşünceyle sınırlı değildir. Bir düşünce de başka bir düşünceyle sınırlıdır. Yani bir düşünce de kendi türünde sonludur. Dolayısıyla beden düşünceyle sınırlandırılmadığı gibi, düşünce de beden ile sınırlandırılmaz (Balanuye, 2019: 76).

Spinoza üçüncü tanımında ise “töz” kavramına değinerek bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır; “Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye cevher diyorum” (Spinoza, 2020a: 31). Spinoza’ya göre töz, kavranmak için kendisinden başka bir şeye ihtiyacı olmayan kavramı işaret etmektedir.

Spinoza Etika adlı eserinde töz üzerine yaptığı sorgulamalarla birtakım kanıtlamalar öne sürerek töz olarak Tanrı’nın ne anlama geldiğini ve töz olmaklık vasfını sağlayan nedenlerin üzerinde durmuştur. Spinoza’ya göre töz ilk olarak kendi kendisinin nedenidir. Dolayısıyla tözün var olması kendi yüzündendir. Ancak kendisi aracılığıyla var olabilen ve tasarlanabilen töz, başkasından dolayı ve başkası aracılığıyla olamaz. Bu bakımdan töz kavramından daha üstün bir kavram yoktur. Tözün dışında kalan bütün kavramlar ancak “Töz” kavramının altında yer alabilir (Gökberk, 2019: 337). Çünkü töz kavramı yalnızca Tanrı’ya atfedilebilir. Bu bakımdan en üstün varlık kavramı yalnızca Tanrı’ya aittir. Töz kavramını ifade ederken başka bir kavramdan yararlanamayız ve onu başka bir kavram aracılığıyla türetemeyiz (Gökberk, 2019: 337). Spinoza açısından töz ontolojik anlamda bağımsızlığı temsil eden yapıya sahip bireysel bir şeydir (Nadler, 2021: 92). Çünkü töz aracısız olarak vardır ve bu bakımdan hiçbir şeye bağlı olması mümkün değildir. Onun varlık sebebi yine kendisidir. Sonsuz bir varlığa sahip olan ve tek töz olan varlık Tanrı’dır.

Kendi kendisinin nedeni olmayan bir töz, kendi kendisiyle tasarlanamayacağı için töz olması da mümkün olmayacaktır. Çünkü böyle bir durum tözün tanımına aykırı bir var oluş olacaktır. Spinoza’ya göre töz birdir ve onun üstünde hiçbir kavram yoktur. Tözün altında olan kavramlar ise tözden bağımsız değildirler. Bu kavramlar tek başlarına var olamazlar. Onların varoluşu töze bağlıdır. Dolayısıyla töz kendi başına bağımsız bir var oluş içerse de töze bağlı olan kavramlar tek başlarına bir anlam ifade edemedikleri gibi var da olamazlar.

Spinoza töz yerine Tanrı kavramını yerleştirerek tözün varoluşuna yönelik ontolojik bir kanıt oluşturmuştur. Tanrı'nın varoluşuna yönelik oluşturduğu bu kanıttan çıkan sonuca göre Tanrı zorunlu olarak vardır (Nadler, 2021: 112). Dolayısıyla Tanrı'yı “var değil” şeklinde kavramak mümkün değildir (Nadler, 2021: 112). Çünkü Tanrı'yı “var değil” olarak kavramak onun özünün varoluşunu içermediği anlamına gelmektedir (Nadler, 2021: 112). Bu durum tözün sonsuzluk vasfını geride bırakacağı için kabul edilebilir bir argüman olmayacaktır (Nadler, 2021: 112).

Spinoza sonsuz olarak var olan Tanrı'yı töz, sıfat ve modus öğretileri aracılığıyla kanıtlar. Tözün özünü meydana getirmek üzere anladığımız şey sıfattır. Tözün Spinoza'nın Etika eserinde ifade ettiği üzere töz kendi başına vardır ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabilmektedir. Dolayısıyla Spinoza'ya göre, töz hakkında fikir edinebilmek için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç yoktur (Spinoza, 2020a: 31). Sıfat ve modus kavramları Tözün altında yer alan kavramlardır. Bu anlamda töze bağlıdırlar. Töz olarak Tanrı'yı ifade ederken Tanrı'nın sıfatlarından ve moduslarından faydalanmak dışında bir seçenek yoktur. Sıfat ve modus kavramlarını ilgili başlık olan “Tözün Sıfatları ve Modusları” başlığında irdelleyeceğiz. Spinoza nezdinde, kendi kendisiyle tasarlanan töz aynı zamanda sonsuz bir niteliğe sahiptir. Spinoza sonsuz bir niteliğe sahip olan tek olan Tanrı'yı doğa ile özdeş olarak görür. Bu anlamda Spinoza için töz, Tanrı-Doğa'dır.

2.2. Tanrı ve Doğa

Spinoza töz kavramını “Kendi başına var olan ve kendisiyle tasarlanan” şeklinde tanımlarken aynı zamanda bu tanımı Tanrı'ya atfetmişti. Altıncı tanımda ise Tanrı kavramını Spinoza şu şekilde ifade etmiştir; “Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı diyorum” (Spinoza, 2020a: 32). Bu tanıma göre Spinoza'ya göre Tanrı sonsuz ve sınırsız olan bir tözdür. Töz sonsuz sayıda niteleyene sahiptir ve bu niteleyenlerin her biri Tanrı/Doğa'nın sonsuz ve sınırsız özünü ifade etmektedir (Balanuye, 2019: 78).

Bir ve tek olan tözü Tanrı-Doğa olarak nitelendiren Spinoza'ya göre evrenin oluşma süreci, amacı, biçimi ve cismi Tanrı vasıtasıyla her şeyin nedeni olarak gösterilmektedir. Spinoza'ya göre töz, diğer bilinebilen şeylerin aksine yalnızca

doğası ile bilinebilir. Diğer başka şeyler, başka şeylerle olan ilişkileriyle de anlaşılabilir. Fakat töz öyle değildir. Tanrı'nın doğa ile ilişkisi bir gereksinme ile ifade edilemez. Tanrı bilinebilmek için Doğa'ya gereksinseydi böyle bir durumda tözün tanımından dışarı çıkılacak ve töz kendi kendisinin nedeni olamayacaktı. Bu nedenle Tanrı'nın Doğa ile ilişkisinde bir bağımlılık söz konusu değildir. Çünkü Tanrı ve Doğa bir bakıma aynı şeye gönderme yapan ifadelerdir. Bu bakımdan Spinoza nezdinde Tanrı ile Doğa arasında bütünleşik bir bağ vardır. Doğa, Tanrı'ya, Tanrı da Doğa'ya içkindir. Bu anlamda tözün var oluşu kendi doğasından kaynaklıdır. Spinoza'nın sonsuz töz olarak nitelendirdiği Tanrı anlayışı genel Tanrı anlayışlarından epey farklıdır. Genel olarak dinlerin Tanrı'sı aşkın bir varlıktır. Tanrı'nın dünya ile ilişkisi, bir yaratma ilişkisidir. Tanrı ile dünya arasındaki ilişkide ciddi metafizik problemler ortaya çıkar. Spinoza'nın Tanrı anlayışına göre, Tanrı dünyayı yaratmamıştır. Doğa ezelden beri vardır. Dolayısıyla Spinoza'nın Tanrı'sı dünyanın dışında değildir. Aksine ona tamamen içkindir. Burada Spinoza'nın kuramından çıkan sonuç Tanrı'nın dünyadan apayrı olmayıp onunla özdeşleşmiş olduğudur (Scruton, 2020: 72). Çünkü her şey Tanrı'da ya da Doğa'da var olmaktadır. Fakat bu demek değildir ki Tanrı moduslarından ayrı olarak var olur ve sonlu nedenler zincirine karışabilir. Sonlu nedensellik zinciri tanrısal nedenselliktir, çünkü Tanrı'nın öz-belirleniminin moduslar açısından anlatımıdır (Copleston, 2013: 24). Spinoza'nın sisteminde, tözün moduslarının, sonsuza kadar toplanmasıyla töze ulaşılamaz. Aynı zamanda, tözün kendisinden yani Tanrı-Doğa'dan soyutlanan öğelerin toplanmasıyla veya düzenlenmesiyle yeniden töz oluşturulamaz (Sartre, 2021: 46). Tanrı-Doğa ile moduslar arasında böyle bir bağımsızlık bulunamaz.

Spinoza Tanrı ile Doğa arasındaki ilişkiyi yani töz ile moduslar arasındaki ilişkiyi “natura naturata” ve “natura naturans” terimleriyle anlatır. Spinoza'ya göre Tanrı ve “yaratıcı doğa” ve “yaratılan doğa”dır (Zelyüt, 2021: 44). Yaratılan doğa varlık haline gelmiş ve bilgisi elde edilebilir doğadır. Yaratılan doğanın bilgisini yaratıcı doğa vasıtasıyla yani Tanrı'dan dolayı edindiğimiz için “natura naturata”yı “natura naturans”tan ayrı düşünmemek gerekir. Çünkü Spinoza'ya göre Tanrı doğaya içkindir. Dolayısıyla Tanrı'nın doğadan ayrı ve bağımsız bir yeri yoktur. Bu da Spinoza'nın panteizmidir. Spinoza'nın panteizmine göre Tanrı, kendi içinde neyse

odur ve yalnızca kendi içinde kavranılabilir; sonlu olan ise zorunlu olarak başka bir şeyin içindedir. Bu zorunluluk yalnızca Tanrı'dadır (Schelling, 2019: 41).

Spinoza açısından kendi zorunluluğunu içinde taşıyan tek bir tözün var olması demek Tanrı/Doğa'nın var olması demektir. Var olmak aynı zamanda Tanrı'nın bir sıfatıdır. Dolayısıyla bir şeyin varlığa gelmesi de Tanrı'nın sıfatının bir ifadesidir. Spinoza sıfat kavramı dördüncü tanımda şu şekilde ifade eder; "Cevherde, onun özünü meydana getirmek üzere algıladığımız şeye sıfat (ya da yüklem) diyorum" (Spinoza, 2020a: 32). Tözün özünü meydana getiren sıfatlar sonsuz sayıdadır. Sonsuz sıfatlara sahip olan Tanrı'nın, sadece yer kaplama ve düşünme sıfatlarını kavrayabiliyoruz. Bu sıfatları üzerinden betimleme yapabiliyoruz. Spinoza'ya göre "Sonsuz olan ve zorunlu olan her sıfat ya mutlak olarak alınmış Tanrı'nın bir sıfatının doğasına, ya da zorunlu ve sonsuz olarak, bir sıfatına bağlı olmalıdır" (Spinoza, 2020a: 57). Tanrı'nın sıfatları, bu sıfatlarının yansımaları olarak varlıkları ifade etmektedir. Bir varlığın bir özelliğini işaret edildiğinde aslında Tanrı'nın bir sıfatının ona yansımından söz edilmektedir. Spinoza için sonsuz sıfatlara sahip olan ve tek töz olma niteliğini taşıyan Tanrı aynı zamanda "özü varlığını kuşatan" varlıktır. Tözün özünü meydana getiren şeyi sıfat olarak adlandıran Spinoza için tözün başka bir şeydeki tasarlanmış hali ise modus olarak ifade edilir. Sonsuz töz olan Tanrı'nın aynı zamanda sonsuz sıfatları ve modusları vardır (Spinoza, 2020a: 32).

2.3. Tözün Sıfatları ve Modusları

Spinoza'nın sıfat ve modus hakkında yaptığı tanımlamalar onun "Etika" adlı eserini anlayabilmek için oldukça önemlidir. Bu nedenle öncelikle modus ve sıfat kavramlarının anlamları üzerinde duracağız. Spinoza "sıfat" kavramını dördüncü tanımda şu şekilde ifade etmiştir: "Cevherde, onun özünü meydana getirmek üzere algıladığımız şeye sıfat ya da yüklem diyorum" (Spinoza, 2020a: 32). Bu anlamda Spinoza'ya göre bir sıfat herhangi bir şeyin temelinde bulunan veya onun doğasında bulunan genel özelliğine işaret etmektedir. Bu bakımdan sıfat o şeyin esas özelliği olarak ifade edilebilir (Nadler, 2021: 93). Töz ve sıfat aslında farklı şeylere gönderme yapıp aynı şeyi ifade eden adlardır. Töz bir var olma durumuna yani ontolojik bir duruma işaret ederken, sıfat ise o şeyin özünü ya da doğasını işaret etmektedir (Nadler, 2021, 93). Örneğin, biz Tanrı hakkındaki düşünceyi, Tanrı'nın niteliklerinden

türetiyoruz. Çünkü Tanrı hakkındaki bilgilerimizin kaynağı sadece Tanrı'nın nitelikleri olabilir. Bu yüzden Tanrı hakkındaki düşüncelerimizin kaynağı bizzat Tanrı hakkındaki sıfatlardır.

Spinoza nezdinde Tanrı sonsuz sıfatlara sahip olan tözdür. Dolayısıyla Spinoza'nın Tanrı olarak ifade ettiği töz, aynı zamanda içerisinde sonsuzluk vasfını barındırmaktadır. Spinoza bu durumu sekizinci önermesinde “Her cevher zorunlu olarak sonsuzdur” (Spinoza, 2020a: 37) şeklinde ifade etmiştir. Spinoza, tözün sonsuz oluşunu ise şu şekilde ifade eder:

Beşinci önermeye göre aynı sıfatı ya da aynı tabiatı olan ancak tek bir cevher olabilir. Yedinci önermeye göre, cevherin tabiatı zorunlu olarak varlığı gerektirir, öyle ise tabiatı gereğince cevher ya sonlu bir şey olarak ya sonsuz bir şey olarak vardır. Fakat bu sonlu bir şey olamaz; zira (tanım 2) kendisi de zorunlu olarak var olması gereken (önerme 7) aynı tabiatta başka bir cevherle sınırlandırılmış olmalıdır; o zaman aynı sıfatı olan iki cevher olacaktır ki, bu da beşinci önermeye göre saçmadır, öyle ise o sonsuz olarak vardır (Spinoza, 2020a: 37).

Çünkü Spinoza'ya göre, tözün kendisiyle yani Tanrı ile aynı tabiatta bulunan ve başka bir şeyle sınırlandırılabilen veya kendi özünde bir sınırlandırılmışlık içeren şeyler kendi cinsinde sonludur. Örneğin, cismin özü sonluluğu içermektedir. Biz o cismi veya herhangi cismi tasarladığımızı düşünelim. Tasarladığımız cisimden daha büyük bir cisim de tasarlayabiliriz. Tasarladığımız bu cisim, ilk cisimle aynı doğada olduğu için o cismin özünde sonluluk vardır. Dolayısıyla bu noktada bir düşünce başka bir düşünce tarafından sınırlandırılmış bir durumdadır. Cismi sınırlandıran şey düşünce olmadığı gibi, düşünceyi sınırlandıran şey de cisim değildir (Spinoza, 2020a: 31). Dolayısıyla töz, sonlu bir şey olamaz.

Spinoza beşinci önermesinde ise “Alemde aynı tabiatı ya da aynı sıfatı olan iki ya da birçok cevher olamaz” (Spinoza, 2020a: 35). Aynı zamanda birden fazla töz olamayacağını ise aynı önermenin kanıtlamasında şu şekilde açıklamıştır:

Var olan her şey ya kendisinde (en soi) vardır, ya başkasında vardır (aksiyom). Yani (Tanım 3 ve 5) zihin dışında cevherler ve duygulanışlardan başka hiçbir şey yoktur; öyle ise, zihin dışında birçok şeylerin birbirlerinden seçik olmalarını sağlayan cevherlerden başka bir şey yoktur, ya da (tanım 4) aynı anlama gelmek üzere, onların sıfatları ve duygulanışlarından başka bir şey yoktur (Spinoza, 2020a: 35).

Spinoza'nın bu açıklamasına göre bir töz ancak kendi kendine var olur ve kendi kendisiyle tasarlanabilir. Töz yalnızca kendi kendisiyle tasarlanabildiği için başka bir töz ile arasında ortaklık bulunması mümkün değildir. Çünkü kendi kendine var olan ve tasarlanan töz birtakım sıfatlara sahiptir. Başka bir tözde bu sıfatlar olamaz. Eğer olsaydı töz, töz olmaklık vasfını geride bırakmış olurdu. Spinoza farklı sıfatlara sahip iki cevher arasında ve özler arasında bir ortaklık bulunmadığını ikinci önermenin kanıtlanmasında şu şekilde ifade etmiştir:

Cevherin kendisinde var olan ve kendi kendisi ile tasarlanan şey olduğu, yani var olabilen herhangi bir şeye ait başka hiçbir fikrin yardımı olmadan fikir edindiğimiz şey bulunduğu söylendi (tanım 3) buradan şu sonuç çıkar ki, farklı sıfatları olan iki cevherden her biri kendi başına var olur ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabilir. Halbuki kendi başına var olan ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabilen şeyin yine kendi başına var olan ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabilen başka bir şeyle aralarında hiçbir ortaklık yoktur. Zira aralarında ne ortaklık olabilir? Bunlar sıfatlar olamaz, çünkü tersine olarak ne olabilir? Bunlar sıfatlar olamaz, çünkü tersine olarak onlar türlü sıfatlara sahip gibi (*diversa attributa habentes*) varsayılmışlardır; bu, öz de olamaz, çünkü öz sıfatlar üzerine kurulmuştur ve sıfatlar her iki cevherde türlü türlü olunca, zorunlu olarak onlardan her birinin özünün farklı olması gerekir. Eğer onlardan her birinin özü farklı ise, aralarında hiçbir ortaklık olmadığını söylemek doğru olur; en sonra aralarında ortak olan şey tavırlar veya duygulanışlar da değildir, çünkü cevherin tavırları veya duygulanışları ancak cevherle kaimdirler (tanım 5) ve yalnız onunla tasarlanabilecekleri için, öz bakımından farklı olan iki cevherde aynı tavırlar ya da duygulanışlar olamaz ve tasarlanamaz. Öyle ise, farklı sıfatları olan iki cevherin aralarında hiçbir ortaklık olmadığı doğrudur (Spinoza, 2020a: 34).

Bu kanıtlamadan hareketle eğer bir töz kendi kendine var oluyorsa ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabiliyorsa buradan doğrudan başka bir tözle arasında bir ortaklık olmayacağı sonucu çıkar. Aralarında ortak sıfatlar olamayacağına nedeni ise kendisinin sıfatlara sahip olmasıdır. Aynı zamanda öz de olamayacağını belirten Spinoza'ya göre öz de sıfatlar üzerine kurulmuştur. Sıfatlar tözde farklı farklı olunca zorunlu olarak iki töz arasındaki özün de farklı olduğu sonucu çıkar. Her birinin özü farklı olduğu için bu noktada iki töz arasında hiçbir ortaklık olmadığını söylemek doğru olur.

Spinoza burada Descartes'a gönderme yaparak farklı sığata sahip iki şeyin birbirine indirgenemeyeceğini vurguluyor. İki tözün var olması demek iki ayrı öze sahip olmayı gerektirir. Descartes'a göre düşünen töz olan zihin ve yer kaplayan töz

olan madde birbirlerinden ayrı öze sahip olmanın yanı sıra farklı sıfatlara ve niteliklere sahipti. Zihin ve madde iki ayrı töz ise bunların birbirleriyle etkileşime girmesinin de olanaksız olması gerekirdi. Descartes'a göre zihin ve beden, beynimizde bulunan bir kısım aracılığıyla etkileşime giriyordu. Spinoza iki töz arasında bir ortaklık bulunmadığını tözlerin özleri ve sıfatları üzerinden açıklayarak ifade etmiştir. Spinoza'ya göre iki töz arasında hiçbir ortaklık olamayacağı gibi aynı zamanda biri ötekinin nedeni de olamaz (Spinoza, 2020a: 34). Aralarında ortaklık olmayan iki töz birbirleriyle de tasarlanamazlar. Eğer tasarlanabilselerdi bunun nedeni sıfatlarının ve moduslarının bir benzerlik vasfı taşımasıyla olabilirdi. Fakat bu iki tözün arasında bu bakımdan bir benzerlik veya ilgi yoktur. Bunun nedeni ise aralarında ortaklık olmamasından kaynaklanır. Eğer aralarında bir ortaklık olsaydı birbirleriyle tasarlanırlardı.

Bu başlığın diğer bir konusu olan modus kavramının tanımını ise Spinoza şu şekilde ifade eder: “Cevherin duygulanışına, başka deyişle kendi kendisine değil, başka bir şeyde var (in alio) ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeye tavır diyorum” (Spinoza, 2020a: 32). (Tavır, tarz ve modus aynı anlama sahip ifadelerdir.)

Spinoza'ya göre modus bir bakıma tözün belli bir modusu anlamına gelmektedir. Örneğin bir okyanusun tözü temsil ettiğini düşünürsek, okyanustan türeyen dalgalar ise modusları temsil edecektir. Moduslar bu anlamda kendi başlarına kavranamazlar. Moduslar ancak başka şeyler aracılığıyla kavranabilmektedir (Balanuye, 2019: 77). Bu nedenle moduslar töze içkindir ve sonsuzdur (Balanuye, 2019: 78). Spinoza'nın on üçüncü önermesine göre “Sonsuz olan ve zorunlu olarak var olan her tavır, ya mutlak olarak alınmış Tanrı'nın bir sıfatının tabiatına, ya da zorunlu ve sonsuz olarak, bir sıfatına bağlı olmalıdır” (Spinoza, 2020a: 57). Spinoza, modusların bu anlamda tek başlarına bir varlıklarının olmayışını şu şekilde ifade eder:

Beşinci tanıma göre, tavır kendi başına duramaz. Yalnız kendisiyle tasarlanan cevherde bulunur. Yani tavır ancak Tanrı'da var olabilir ve ancak Tanrı ile tasarlanabilir. (Önerme 15'e göre var olan her şey Tanrı'da vardır.) Eğer zorunlu olarak var olan ve sonsuz olan bir tavır tasarlanırsa, bu ancak Tanrının bir sıfatıyla ve bu sıfat varlığın sonsuzluğunu ve zorunluluğunu kuşatması ve ifade etmesi bakımından olabilir; yani (tanım 4) ezeliyeti ifade etmesi daha doğrusu bu sıfat asıl mutlak gibi görülmesi bakımından olabilir. Buradan şu sonuç çıkar ki, sonsuz ve mutlak olarak var olan bir tavır, Tanrı'nın bir sıfatının iki tarzda sonucu olmalıdır: ya XXI'inci önermede olduğu gibi doğrudan doğruya, ya da Tanrı'nın mutlak tabiatında olan

bir tavırlaşma yardımıyla, yani önceki önermeye göre, kendisi sonsuz ve zorunlu olarak var olan herhangi bir tavır yardımıyla (Spinoza. 2020a: 57).

Spinoza'nın bu kanıtlamasında ifade ettiği üzere, moduslar da tıpkı Tanrı gibi sonsuz ve zorunlu olan sıfatları gibi sonsuz olarak vardır. Moduslar, Tanrı'nın doğasına ya da bir sıfatına bağlı olmalıdır. Bu bağlılık zorunlu ve sonsuz olmalıdır. Çünkü moduslar kendi kendilerine var olamazlar ve varlıklarını koruyamazlar. Kendi kendine var olmaklık vasfı yalnızca kendisiyle tasarlanan töz olan Tanrı'da bulunabilir. Zorunlu ve sonsuz olan bir modus tasarlandığında bu ancak Tanrı'nın bir sıfatının, Tanrı'nın varlığını sonsuzca kuşatmasıyla mümkün olabilir. Ancak bu şekilde Tanrı'nın ezeli bir hakikat oluşu ifade edilebilir. Özü varlığını kuşatan tek varlık Tanrı'dır. Tanrı'nın meydana getirdiği varlıkların özü varlığını kuşatmaz. Çünkü tabiatı varlığını gerektiren tek varlık Tanrı'dır. O, yalnızca kendi tabiatının zorunluluğu ile vardır. Her şey Tanrı'dan gelir.

Spinoza'ya göre her şeyin Tanrı'da olması, sonsuz çeşitliliğe sahip olan tüm varlıkların, Tanrı'nın modusu olması anlamına gelmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak öncesiz ve sonrasız olarak sonsuz modus olmak Tanrı'nın bizzat varlığını oluşturmaktadır. Hiçbir modus, Tanrı dışında bir başka varlığın modusu olmaması bakımından her şey yalnızca Tanrı'da bulunur. Her modus yalnızca Tanrı sayesinde meydana geldiği için hiçbir şey Tanrı olmaksızın var olamaz ve kavranamaz (Balanuye, 2020: 90).

Spinoza'nın, Tanrı var olmadan hiçbir şeyin var olmadığını ifade etmesi, tek töz olan Tanrı'nın maddi bir yanının olmadığını ifade edenlere yönelik yaptığı bir eleştiriyi içermektedir (Balanuye, 2019 :91). Bu cümleyi Descartes'ın madde'yi ayrı bir töz olarak ele alıp Tanrı ile maddeyi aynı bağlamda ele almamasına yönelik olabilecek tarzda bir ifade olarak yorumlayabileceğimiz bir önerme olarak kabul edebiliriz. Spinoza'nın açıklık getirmek istediği şey Tanrı'nın madde olduğu düşüncesi değildir. Spinoza'ya göre madde ve düşünce Tanrı'nın iki niteleyeninden biridir. Spinoza'nın eleştirdiği nokta şudur: Eğer bu kişi/kişiler yer kaplamayı Tanrı'nın sınırsız oluşunun bir ifadesi olarak düşünebilselerdi, yer kaplayan varlık parçalarına ayrıldığında, bütünlüğünü kaybedecek sınırlı maddi varlıklarla karıştırmayıp, Tanrı'nın aynı zamanda maddi bir töz olduğunu da kavrayabilirdi (Balanuye, 2019: 91). Descartes, madde ve zihin olarak ifade ettiği tözleri algılama

biçimimizi açıklık ve seçiklik üzerinden açıklamıştı. Spinoza, Descartes'ın düalizmini açıklık ve seçiklik üzerinden şöyle eleştirir: Spinoza'ya göre açıklık ve seçiklik birbirlerine indirgenemese bile iki farklı şeyin kendisini tanımlamak için kullanılan ifadelerdir. Dolayısıyla madde için açık olan şey onun yer kaplama niteliğine sahip olması ise zihin için açık olan şey ise onun düşünüyor olmasıdır. Bu durum her ikisi arasında bir ortaklık olduğu anlamına gelmez. Varlıkları kavramamız için onların açıklık ve seçikliklerini irdelememiz pekâlâ normaldir. Fakat açıklık ve seçikliklerinden dolayı birbirlerine indirgenemeyen ve benzeşmeyen iki varlık alanını töz olarak kabul etmek için ortada zorunlu bir neden yoktur. Spinoza Descartes'ı tam da bu yüzden eleştirir. Çünkü tözü Descartes'ın ifade ettiği gibi konumlandırmak için hiçbir zorunlu koşul yoktur. Spinoza'nın töz, sıfat ve modus açısından değindiği bir diğer nokta ise açıklık ve seçiklik üzerinedir ve bunu şu ifadeleriyle pekiştirir: "İki ya da birçok seçik şey, birbirlerinden ya cevherlerin sıfatlarının farklılığından ya da cevherlerin tavırları ve duygulanışlarının farklılığından dolayı seçiktirler" (Spinoza: 2020: 35). Spinoza'nın bu ifadesi Descartes'ın açık ve seçik kavramlaştırmasına karşı yaptığı bir yorumdur. Madde ve zihin Descartes'a göre birer töz idi. Descartes'a göre her iki töz özniteliklere sahipti. Bu öznitelikler açık ve seçik olma özelliklerine dayanarak anlaşılıyordu. Fakat Spinoza'ya göre daha önce belirttiğimiz gibi bu durum epey çelişkili bir sonuçlara sebebiyet vermektedir. Çünkü Spinoza'ya göre, "Tanrının varlığı ve özü tek ve aynı şeydir" (Spinoza, 2020a: 55). Çünkü Tanrı'nın varlığı demek, onun özü demektir. Bu anlamda da Tanrı'nın varlığı ve özü tek ve aynı şeydir. Aynı zamanda Tanrı'nın sıfatlarından her biri onun varlığını ve özünü ifade eder. Dolayısıyla Tanrı'nın özünü kuran şey onun varlığını da kurmaktadır. Tanrı özü ve varlığı tek ve aynı şey olandır. Buradan çıkarılması gereken ilk sonuç Tanrı'nın varlığının, özü gibi ezeli bir hakikat olduğu sonucudur. İkinci sonuç ise Tanrı'nın sıfatlarının değişmez oluşudur. Eğer değişmiş olsaydı, öz açısından da değişebileceklerdi ve doğru olanlar yanlışlığa sürüklenecekti. Spinoza'ya göre böyle bir durum oldukça çelişkilidir. Çünkü Tanrı'nın sıfatları Tanrı'dan dolayı sonsuzdur. Her zaman var olmaları gerekir. Tanrı'dan dolayı ezelidirler (Spinoza 2020: 55). Bu nedenle Spinoza'ya göre madde ve zihin yalnızca iki farklı varlık kategorisi olabilir. Fakat Spinoza'ya göre bu iki varlık alanı Descartes'ın savunduğu iki farklı töz değil Tanrı'nın iki farklı sıfatıdır. Dolayısıyla iki varlık alanının açıklık ve seçiklik

özelliklerine göre kavranmaları onların töz olmalarını gerektirmez. Descartes'ın töz olarak ifade ettiği yer kaplama ve düşünme nitelikleri, Spinoza'ya göre Tanrı'nın moduslarıdır. Bu anlamda yer kaplama modusu maddeye karşılık gelirken, düşünme modusu ise zihne karşılık gelmektedir. Yer kaplama, Spinoza'da modusu temsil ederken aynı zamanda bu modusun içerisinde yer alan hareket ve durgunluk da modus kategorisinin içerisinde yer alır. Aynı şekilde düşünme modusunun içerisinde sevgi ve arzu gibi moduslar da bulunmaktadır.

Tanrı'nın düşünen ve yer kaplayan modusları aracılığıyla Tanrı üzerinden betimleme yapabiliyoruz. Sonsuz olan Tanrı'nın aynı zamanda sonsuz kavrayış gücü vardır. Tanrı'nın sonsuz kavrayış gücünün olması onun sonsuzca düşünebilme yetisine sahip olduğu anlamına gelir. Bu sonsuz düşünce onun sonsuzluğunun bir parçası olarak sonsuz moduslar halinde varlığa gelir. Biz ancak Tanrı'nın düşünme ve yer kaplama moduslarını kavrayabiliriz. Kavrayış gücümüz ancak bununla sınırlıdır. Tanrı'nın tavırları sonsuzdur fakat biz yalnızca iki modusunu kavrayabiliriz. Tözün kendi başına var olduğunu ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabildiğini ifade etmiştik. Bu bağlamda tözün modusları başkasında değil yine tözde bulunur. Spinoza'ya göre buradan çıkarılması gereken sonuç şudur; Töz doğası bakımından kendisinin içerisinde olan moduslarından önce gelmektedir (Spinoza, 2020a: 32).

Tanrı'nın düşünen ve yer kaplayan moduslarının olması, Spinoza'nın insan biçimli bir Tanrı'dan bahsettiği anlamına gelmemelidir. Spinoza'ya göre Tanrı, sonlu varlığın taşıdığı niteliklerle anlaşılabilir. Bu anlamda Tanrı, insan gibi, kızan, eğlenen, sevinen bir varlık değildir. Aynı zamanda Tanrı, sonsuz sıfatlarından biri olan beden sıfatına sahip olması onun insan bedeninde olduğu gibi sınırlı bir yer kaplama içermediğinin de altını çizmek gerekir (Balanuye, 2019: 91).

Ontolojik temeller baz alındığında Spinoza'nın felsefesi yer kaplayan töz ile düşünen tözün yani ruh ve maddenin birbirinden bağımsız iki töz olduğunu reddeden aksine bu ikisini birbirine eşit seviyede gören bir bakış açısına sahiptir. Töz aynı zamanda kendisi kendisini var edebilen bir yapıya sahiptir. Spinoza'ya göre bir tözün var olması için başka bir töze ihtiyaç yoktur. Çünkü tözün var olmasının nedeni yine kendisidir. Dolayısıyla varlığının nedeni yine kendisi olan töz var olmak için başka bir töze ihtiyaç duymadığı gibi aynı zamanda özü gereği zorunlu olarak vardır. Töz

parçalanamaz ve yok olamaz. O halde biricik olan bu töz aynı zamanda sonsuz bir yapıya sahiptir. Spinoza'nın düşünce dünyasında nedensiz bir varlığa yer verilmez. Eğer nedensiz bir şekilde varlığa gelmek mümkün olsaydı tözün tek olduğunu iddia etmek mümkün olmazdı. İkinci tözün varlığını reddeden Spinoza'ya göre varlığa gelen her şey bir nedenden dolayı varlığa gelmiştir. Tanrı sadece kendi özünün değil aynı zamanda varlıkların da devamlılığının nedenidir (Spinoza 2020: 58). Dolayısıyla o neden ortadan kalktığında varlık da ortadan kalkar.

Etika'nın Descartes'a karşı yazılmış polemik bir eser olarak okunması bir bakıma doğrudur. Çünkü Descartes gerçekten de Spinoza'nın oklarının hedef noktasında yer alır. Fakat Descartes Spinoza için yalnızca kısmi bir anlamda hedeftir. Çünkü Spinoza Descartes'ın bazı hedeflerine hiç de itiraz etmez. Örneğin aklın inanç için gerekli olan ilk otorite olması, açık ve seçik olandan hareket ederek yargılara varmak ve düşüncelerinde doğabilimlerine yer açmak gibi konularda Spinoza Descartes ile hemfikirdir. Spinoza'nın asıl itirazı Descartes'ın bu şeyleri upuygun bir şekilde yapmamış olmasından kaynaklanmaktadır (Zelyüt,2021: 37). Bu anlamda Spinoza'nın en çok eleştirdiği mesele Descartes'ın töz mefhumuna dair kullanmış olduğu ifadeler ve yaptığı açıklamalardır.

Spinoza Descartes'ın “Düşünüyorum öyleyse varım” vurgusuna karşılık töz kavramını geliştirerek maddesel ve zihinsel tözün birbirinden ayrı iki töz olmadığını bunların aslında iki nitelik olduğunu bize göstermiştir. Birbirinden tamamen bağımsız olmayan bu iki düşüncenin bağlı olduğu tek bir töz vardır bu ise Tanrı'dır. Descartes tözü ikiye ayırmıştı. Spinoza ise bu ayrımı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Spinoza'ya göre bedende meydana gelen bir duygulanış ruhta bir düşünceye, düşüncede ortaya çıkan bir fikir bedende eyleme dönüşür. Dolayısıyla eğer bunlar ayrı olsaydı biri birbirlerini etkileyemezlerdi. Birbirlerini etkileyebildiklerine göre bunlar ayrı tözler değil bir tözün iki farklı modusudur.

Spinoza Etika'nın ikinci kitabında madde ve zihnin Tanrıyla olan ilişkisini birinci tanımda şöyle açıklar; “Cisim ve beden deyince, uzamlı bir şey olarak görülmesi bakımından, Tanrı'nın özünü belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden tavrı anlıyorum” (Spinoza 2020: 77). Öyleyse düşünmek ve yer kaplamak Tanrı'nın özünün belirli ve gerektirilmiş olarak varlığa gelme halidir. Spinoza düşünmek ve yer

kaplamak sıfatlarının Tanrı'dan bağımsız olmadığını yirminci önermesinde şu şekilde ifade eder: "İnsan ruhu hakkında Tanrı'nın bir fikri ve bilgisi vardır ki; bu fikir veya bilgi, insan Bedeninin fikri veya bilgisiyle aynı tarzda Tanrıya bağlıdır ve ona nispet edilir" (Spinoza, 2020a: 101). Spinoza Tanrı'nın bu anlamda sıfatlarından bağımsız olmayışını ise kanıtlamasında şöyle ifade eder:

Düşünce Tanrı'nın bir sıfatıdır (önerme 1) ve böylece (önerme 3) gerek kendi başına, gerek bütün duygulanışlarıyla ve insan Ruhundan dolayı da (önerme 11) bir fikir Tanrı'da verilmiş olmalıdır. İkincisi, bu fikrin varoluşu veya Ruhun bilgisi, sonsuz olması bakımından değil, fakat tekil bir şeyin başka bir fikriyle duygulanmış olması bakımından, Tanrı'dan çıkmalıdır (önerme 9). Fakat fikirlerin düzen ve bağlantısının aynıdır (önerme 7), o halde insan Ruhu hakkındaki bu fikir veya bilgi, Beden hakkındaki fikir veya bilgi ile aynı tarzda Tanrıya bağlıdır ve Tanrıya nispet edilmiştir (Spinoza, 2020a: 101).

Sonuç olarak, İnsan ruhu hakkında Tanrı bir bilgiye sahiptir. Bu bilgi insan bedeninin ve ruhunun bilgisiyle aynı şekilde Tanrı'ya bağlıdır. Ondan bağımsız bir şekilde varlığını koruyamaz. Çünkü insan bedenindeki düşünceler yalnızca insan ruhuna bağlı olarak düşünülürse bu düşünceler açık ve seçik olamazlar. Aksine bulanık ve muğlak olurlar. Çünkü Spinoza'ya göre, "Bütün fikirler Tanrı'ya nispet edilmeleri bakımından doğrudurlar" (Spinoza, 2020a: 107). Bütün düşünceler ancak Tanrı'ya nispet edildiğinde açıklık, seçiklik ve doğruluk özelliklerini koruyabilirler Dolayısıyla bütün fikirler Tanrı'nın tabiatına bağlıdır. Çünkü Spinoza'ya göre zihinde meydana gelen olaylarda sıkı bir zorunluluk hakimdir. Dolayısıyla zihinde meydana gelen bir olay önceki bir olay tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle Spinoza'ya göre insanda özgür bir irade yoktur. Zorunluluk ve belirlenimler hakimdir. Spinoza'ya göre gerçek özgürlük kendi doğamızdan kaynaklı olan zorunluluklara ayak uydurmaktır (Gökberk, 2019: 342). Spinoza, Etika eserinin ikinci kitabındaki "Zeyl" kısmında Tanrı ve özgürlük konusunu şu şekilde açıklar:

O zorunlu olarak vardır.

Tektir.

Sırf kendi tabiatının zorunluluğu ile vardır ve tesir eder (etki yapar).

Her şeyin hür nedenidir ve şu ya da bu tarzda bu böyledir. Her şey Tanrıdadır ve ona bağlıdır, o derecede ki, onsuz hiçbir şey var olamaz ve tasarlanamaz.

En sonra Tanrı her şeyi bir irade hürlüğüyle ya da mutlak keyif ve hevesle değil, mutlak tabiatının yani sonsuz gücünün eseri olarak önceden gerektirilmiştir (Spinoza, 2020a: 68).

Tanrı ile eşdeğer tutulan Doğa, varlığının temel sebebini Tanrı'da bulur. İnsanın hareketleri, ilahi varlığın zorunluluğuna bağlanmıştır. Hareketlerimizin niteliği Tanrı tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle hareketlerimizin kaynağı yine Tanrı'dadır, tıpkı her şeyin hür nedeninin Tanrı olması gibi (Topçu, 2021: 55).

Tanrı'nın tek özgür varlık olduğunu ve Tanrı'nın evrene içkin bir varlık olduğunu öne süren Spinoza Etika'nın ikinci bölümünde zihin ve beden açısından insanı ele almaktadır. Spinoza'ya göre insan zihni ve bedeni bir ve aynı şeyi ifade eder. Düşünce ve yer kaplama sıfatları, insanda zihin ve beden olarak karşımıza çıkmaktadır (Balanuye, 2019: 27). Spinoza beden ve ruh arasındaki bağıllığı yirmi birinci önermesinde şöyle ifade eder: "Asıl ruh bedenle nasıl birleşmişse, bu ruh fikri de ruhla aynı suretle birleşmiştir" (Spinoza: 2020a: 101). Önermenin sonucunu kanıtlamasında şu şekilde belirtir: "Şu sonucu çıkardık ki (önerme 12 ve 13) Ruh bedenle, (can tenle) birleşmiştir, çünkü beden ruhun objesidir ve bundan dolayı aynı sebepten, Ruh fikri, kendi objesinde birleşmelidir, tıpkı Ruhun Bedenle birleşmiş olduğu gibi asıl Ruhla birleşmiş olmalıdır" (Spinoza, 2020a: 101). Bu kanıtlamaya göre Spinoza açısından beden, zihin ile birleşik bir yapıdadır. Aynı zamanda zihin fikri de zihinle birleşik yapıdadır. Çünkü Spinoza'ya göre beden, zihnin bir objesidir. Bundan dolayı zihin fikri kendi objesinde birleşmelidir.

Spinoza'ya göre düşünce ise, zihnin düşünen bir şey olduğu için teşkil ettiği bir kavramdır (Spinoza, 2020a: 78). Spinoza burada "kavram" kelimesini üçüncü tanımın kanıtlamasında şu şekilde vurgular: "Kavram diyorum, fakat algı demiyorum, çünkü algı kelimesi Ruhun bir objeden duygulanmış olduğunu, edilginliğini ifade eder, kavramda ise ruhun etkinliği ifade eder gibi görünüyor" (Spinoza, 2020a: 78). Sonuç olarak kavram yerine "algı" kelimesini kullandığımızda zihnin edilgen olduğunu ifade etmiş oluruz. Fakat kavram ifadesi Spinoza nezdinde düşüncenin etkinliğini ifade eder.

Töz açısından bakacak olursak ise, Spinoza'ya göre düşünmek bir töz olamaz. Çünkü düşünme Tanrı'nın bir sıfatıdır. Bu anlamda düşünme edimini gerçekleştiren zihindeki değişimler Tanrı'nın modusuna karşılık gelir. Tekil düşünceler veya herhangi bir düşünce Tanrı'nın moduslarını belirli ve gerektirilmiş bir şekilde ifade eder. Bu yüzden düşünce Tanrı'nın ezeli ve sonsuz özünü ifade eden sonsuz moduslardan biridir. O halde Tanrı düşünen bir varlıktır (Spinoza, 2020a: 79). İnsan

ise bir töz olamaz. Çünkü, “İnsanın özü zorunlu olarak varoluşu kuşatmaz, yani Tabiat düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi varolmaması da mümkündür” (Spinoza, 2020a: 79). Spinoza’ya göre, insanın özü Tanrı’nın sıfatlarının bazı düşünme moduslarıyla kurulmuştur (Spinoza, 2020a: 87). Sevgi, arzu gibi düşünme modusları, ancak sevilen, arzu edilen bir şeyin fikri verilmiş olduğunda vardır (Spinoza, 2020a: 79). İnsan zihnindeki bir fikir zorunlu olarak orada vardır. Yani insan zihnini meydana getiren fikrin objesi olan bedende zihin tarafından kavranmayan hiçbir şey olamaz. Düşüncemizde olan her şey kavranmış olmalıdır. Dolayısıyla bedenimizde olan şey, düşüncemiz tarafından kavranmış olmalıdır. Aksi halde onun fikrinden söz edemeyiz. Yani herhangi bir fikrin, bedende meydana gelen şeyler hakkında bu şeyin zihni teşkil etmesi bakımından Tanrı’nın zorunlu bilgisi vardır (Spinoza, 2020a. 88). Tanrı bu bakımdan, zihni meydana getiren fikrin objesinde bulunan her şeye zorunlu olarak sahiptir. Sonuç olarak bu şeyin bilgisi, zorunlu olarak ruhta olacaktır. Sonuc olarak madde ve beden kavramlarının bilgisi yalnızca Tanrı’da zorunlu olarak vardır.

Madde ve beden kavramları Spinoza’nın metafiziğinde aynı şeyi ifade eden kavramlardır. Madde yani beden yer kaplama özelliğinden dolayı uzamlı bir şey olarak görülmektedir. Uzamlı bir şey olması bakımından madde Spinoza’ya göre, Tanrı’nın özünü belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden modustur. Maddenin yer kaplama özelliği Tanrı’nın bir modusu olduğu için Tanrı olmaksızın madde var olamaz ve tasarlanamaz. Dolayısıyla maddenin varlığı Tanrı’yı gerektirir (Spinoza, 2020a: 77).

İnsan zihnini teşkil eden fikrin objesi olan beden hareket halinde var olan yer kaplamanın bir modusudur. Dolayısıyla düşüncenin oluşabilmesi için onu belirli bir zaman ve mekanla ilişkilendirmek gerekir. Beden, insan ruhunun bir objesi olmasaydı, bedende meydana gelen etkilenimlerin fikirleri, zihnimizi temsil etmesi bakımından Tanrı’da var olamayacaktı (Spinoza, 2020a: 89). Yer kaplama tek töz olan Tanrı’nın doğa alanıyla özdeş olan sonsuz modusunu temsil eder. Bu görüşe göre doğayı meydana getiren maddi şeyler Tanrı’nın moduslarıdır. Dolayısıyla yer kaplama ya da doğa Tanrı’dan ayrı değildir. Bunun nedeni Tanrı’nın sonsuz olmasından kaynaklanır (Spinoza, 2020a: 329).

Spinoza modusları sonlu ve sonsuz olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sonsuz moduslar Tanrı'nın özünden çıkarlar (Gökberk, 2019: 340). Sonlular ise başka moduslar aracılığıyla meydana gelirler. Dolayısıyla sonlu moduslar daima birbirlerini gerektirmektedirler. Madde dünyasındaki sonlu moduslar uzay içindeki sayısız fenomenlerdir (Gökberk, 2019: 340). Sonsuz moduslar ise durgunluk ve harekettir. Çünkü evrende durgunluk ile hareket arasında değişikliğe uğramayan bir oran vardır (Gökberk, 2019: 340).

Doğadaki her şey hareket ve durgunluğa göre belirlenir. Çünkü hareket ve durgunluk, yer kaplayan şeyleri belirleyen ve niteleyen moduslardır (Cevizci, 2021 :527). Bütün varlıklar Tanrı'nın modusları niteliğindedir. "Var olan her şey Tanrı'dandır" (Spinoza, 2020a: 119) önermesinin dışında kalan her önerme bu önermeden türetilmiştir.

Spinoza insanların eylem ve duygularını Etika'nın üçüncü bölümünde inceler. Bu incelemede karşımıza çıkan en önemli kavram "conatus" kavramıdır. Varlığın, var kalma çabasının karşılığı olan bu kavram bütün varlıklar için geçerlidir (Balanuye, 2019: 27). Spinoza'ya göre her varlık, var kalmaya devam etmek üzere çabalamaktadır. Bu çaba düşünülüp karar verilmiş bir çaba olmaktan ziyade modusların gerekliliği olan bir çabadır (Balanuye, 2019: 147).

Spinoza'ya göre varlıklar bir dış nedenden başka hiçbir şeyle yok edilemeyeceği gibi aynı zamanda bütün varlıklar kendi varlığına devam etmek için bir çaba içerisindedir (Spinoza, 2020a:137). Bu çabanın adı "conatus"tur ve conatus gereği hiçbir varlık bir dış nedenden bağımsız olarak kendini ortadan kaldıramaz.

Spinoza, conatus kavramını yalnızca insanlar için değil sonlu moduslara sahip olan tüm varlıklar için var saymaktadır. Masanın üstünde duran kitabın kendi kendine yok olamayacağını ifade etmek gibi bir durumdur bu. Çünkü bu kitap yalnızca dış bir etkiyle ortadan kalkabilir (Balanuye, 2019: 147).

Spinoza'ya göre her varlığın kendi varlığında sürüp giderek devam etmesi süre bakımından sınırlı değildir. Varlıklar sonu belli olmayan bir zamanı kuşatırlar. Varlık eğer dış bir güç ile yok edilmediyse o varlık kendini var kılan aynı güçle sürüp gitmeye devam edecektir (Spinoza, 2020a: 138). Spinoza bu önermesinde modusların var kalma çabalarının belirli bir süreye tabii olmadığını ifade eder. Bunun nedeni, her

varlığın conatus gereği olan gücü ve dışarıdan gelen etkilerin neler olduğunun önceden belirlenmemiş olmasıdır (Balanuye, 2019: 149).

İnsanlar arasında yaygın olan bütün düşünceler conatus tarafından yönetilmektedir. Fakat bu duyguların nedenlerini bilmeyip yalnızca etkilerini algıladığımız için bu duygularla, varlık olarak belirlendiğimiz eğilimler arasındaki ilişkiyi çoğunlukla gözden kaçırmız (Balanuye, 2019: 27). Spinoza'ya göre benzer şekilde nefret, haset, kıskançlık gibi olumsuz duygular ve aşk, arzu sevinç gibi olumsuz duygular evrendeki tek bir düzen gereği conatus'tan çıkmaktadırlar. Spinoza'nın felsefesinde genel-geçer iyi ve kötü kavramlarının yol gösterici bir işlevi bulunmaz. Varlıklardan beklenen, conatus'ları gereği eyleyip var kalma çabalarına devam etmeleridir. Spinoza'ya göre, var kalma çabasının yol açtığı eylemler bütün varlıklar için eşit bir düzeydedir (Balanuye, 2019: 28).

Spinoza, böylelikle tek töz olan Tanrı'dan hareketle sıfatların ve modusların töz ile olan ilişkilerini Etika eserinde ifade ederken aynı zamanda Descartes'ın ayrı ayrı iki töz olarak ele aldığı zihin ve beden kavramlarının birbirlerinden farklı bir varlığa sahip olmayıp aksine bütünleşik bir yapıda olduğunu ifade etmiştir. İnsanın eylem ve duygularını Descartes'ın kiplerinin aksine "conatus" kavramı aracılığıyla açıklamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPİNOZA’NIN DESCARTES ELEŞTİRİSİ

3.1. Descartes’in Dualizmi ve Spinoza’nın Monizmi

Descartes kuşku ile yola çıktığı felsefesinde kendi varlığına yönelik duyduğu kuşku edimiyle Tanrı’nın varlığı konusunda da kuşku duyarak aldanmalarının sebebinin Tanrı veya kötü bir cin olabileceği düşüncesi üzerinde durmuştu. Daha sonra sonra “cogito”ya ulaşarak kendi varlığının kanıtlanmasını yapmıştı. Aldanmalarının ve dolayısıyla kuşkuya mahal veren şeylerin sebebinin bizdeki eksik kavrayışlardan dolayı olduğunu ifade eden Descartes, kendi varlığının ve Tanrı’nın varlığının kanıtlanmasını eserlerinde ifade etmişti. Spinoza’nın Descartes’a bu güçlüğü ortadan kaldırmak için verdiği karşılık şu şekildedir:

Kökenimizin yaratıcısının, bizi en kesin gözükken konularda bile aldanabilecek bir biçimde yaratıp yaratmadığını henüz bilmiyor olmamız, kendi "başlarına ya da bir akıl yürütmeye açık ve seçik anladığımız şeylerden kuşku duyabileceğimiz sonucunu hiçbir biçimde vermez. Yalnız doğru olduğu daha önce tanımlanan şeylerden kuşku duyabiliriz; yani artık dik- katimizi onları çıkarsadığımız akıl yürütmeye vermediğimiz ve dolayısıyla nasıl çıkarsadığımızı unuttuğumuz bir sırada anımsayabileceğimiz şeylerden. Bu yüzden, Tanrı'nın varoluşu kendi üzerinden değil, ancak başka bir şey üzerinden bilinebiliyor olsa da, kendilerinden sonuca vardığımız tüm öncülleri dikkatlice izlememiz durumunda onun bilgisine erişebiliriz (Spinoza, 2020b: 30).

Spinoza, Descartes’in her şeyden hatta Tanrı’dan bile kuşku duymasının önüne geçmesinin hiç de zor olmadığını ise şu şekilde eleştirerek ifade etmiştir:

Daha önce varoluşumuzun kesinliği ve açıklığından konuşurken, zihnimizin gözünü ne yöne çevirdiysek, kuşkulanmak için bulduğumuz her nedenin, tam da kuşkulanmamıza yol açmakla bizi kendi varoluşumuza inandırmasından hareketle bu sonuca vardığımızı gördük. Kendi doğamızı göz önünde tuttuğumuzda da, doğamızın yaratıcısını kurnaz bir aldatıcı olarak düşündüğümüzde de, kısacası, kuşkulanmak için bize dışsal hangi nedeni ortaya attıysak bu böyleydi. Şimdiye kadar diğer herhangi bir konuda bunun böyle olduğunu görmemiştik. Örneğin, bir üçgenin doğasına baktığımızda üç açısının iki dik açıya eşit olduğu sonucuna varmak durumunda kalıyorsak da, aynı sonucu, kendimizi doğamızın yaratıcısı tarafından aldatılıyor varsaydığımızda çıkaramıyoruz. Varoluşumuz ise tersine bu varsayımdan en kesin bir biçimde çıkmaktadır. Bu yüzden, zihin gözümüzü ne yöne çevirirsek çevirelim, bir üçgenin

üç açısının iki dik açiya eşit olduğu sonucuna varmak zorunda kalmayız; tersine bundan kuşkulanmak için bir nedenimiz var: Tanrı'nın bir aldatıcı olduğunu düşünmemizi olanaksız kılacak bir Tanrı ideasına sahip değiliz. Çünkü, nasıl ki üçgen ideasına sahip olmayan biri için, üçgenin açılarının iki dik açiya eşit olmadığını düşünmek, olduğunu düşünmek kadar kolaysa, Tanrı'nın gerçek ideasına sahip olmayan için de -şu anda böyle bir ideamız olmadığını varsayıyoruz, yaratıcısının aldatıcı olduğunu düşünmek, olmadığını düşünmek kadar kolaydır (Spinoza, 2020b: 30).

Çünkü Spinoza'ya göre “Tanrı'nın bir aldatıcı olduğunu, Tanrı'nın bir aldatıcı olmadığını düşündüğümüz kadar kolay düşünmemize izin vermeyen, bizi O'nun en yüksek derecede doğru sözlü olduğunu olumlamak durumunda bırakan bir Tanrı kavrayışı oluşturabilmekteyiz. Böyle bir ideayı oluşturduğumuzda matematiksel doğrulardan kuşkulanmak için bir neden kalmayacaktır” (Spinoza, 2020b: 31).

Descartes'in, yöntemsel bir kuşku ile oluşturduğu bu kanıtlamalar neticesinde Tanrı en yetkin varlık olmanın yanı sıra aynı zamanda sonsuz bir varlıktı. Tanrı'yı evrenin yaratıcı olarak kabul eden Descartes'a göre sonsuz ve en yetkin olan yüce Tanrı, evreni yarattıktan sonra bir köşeye çekilmekteydi. Descartes'in bu ifadesi mekanik bir tasavvuru içeriyor olmasından dolayı deistik bir düzleme sahiptir. Bu nedenle Tanrı bir bakıma evrene müdahalesi olmayan bir Tanrı konumundaydı. Çünkü o başlangıçta her şeyi yaratmış ve daha sonra tabiri caizse bu evrenden elini eteğini çekmişti. Dolayısıyla Tanrı'nın evrene olan müdahalesi yalnızca yaratırken gerçekleşmiştir. Tanrı evreni yaratıp, maddi doğanın yasalarını düzenleyip uzaklaşmıştır. Bu nedenle artık Descartes nezdinde Tanrı'nın evren ile müdahalesi bir bakıma kesilmiştir.

Descartes'in bir nevi deistik anlayışa büründüğü bu evren tasavvurunda Töz olarak Tanrı fikrinden ziyade zihin ve maddenin hâkim olduğu bir töz anlayışı kendini göstermektedir. Descartes'in zihin ve maddeyi iki ayrı töz olarak kabul etmesi onun töz metafiziğinin düalist bir düzlemde ifade edilmesine neden olmuştur. Çünkü tözü tanım gereği “kendi kendisine neden olan varlık” olarak ifade eden Descartes, zihin ve maddeyi iki ayrı düzlemde kabul ederek bir çelişkiyi de beraberinde getirmiştir. Çünkü tözün tanım gereği tek olması gerekir. İki ayrı tözden bahsetmek demek o iki tözün birbirine indirgenemeyeceği anlamına gelmektedir. İki ayrı tözün varlığını savunmak aynı zamanda ikicilik anlamına gelene düalizmi de beraberinde getirir. Bir töz söz konusu olduğunda, o tözün varlığının sebebi kendisidir. Bu anlamda töze karşı

dışardan bir müdahalede bulunmak olanaksızdır. Çünkü töz yalnızca kendi kendisini oluşturur. Bu nedenle dışardan bir etki söz konusu olmaz. O ancak başkalarını etkileyebilir. Hiçbir varlık tözün yapısına bir etkide bulunamaz. Spinoza bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Dışsal nedenlerden kaynaklanan ilk değişimlerin Tanrı'ya uygulanması olanaksızdır, çünkü yalnız O her şeyin nedenidir ve hiçbir şey O'na etki edemez. Bundan başka, yaratılmış hiçbir şeyin kendinde herhangi bir var olma gücü yoktur ve bu yüzden kendisi dışında herhangi bir şeye ya da kendi nedenine etki etme gücü hiç olamaz. Ve her ne kadar Kutsal Kitap'ta, Tanrı'yı, insanların günahları yüzünden kızgın ya da üzgün, vs., gösteren yerler olsa da, bu pasajlarda etki neden olarak alınmıştır; aynı bizim konumunu değiştirmemesine ya da dayanıklılığında bir yenilenme olmamasına karşın, güneşin yazın kışa oranla daha güçlü ve daha yukarıda olduğunu söylememiz gibi. Ve Yeşaya'da Kutsal Kitap'ın bile öğrettiğinin çoğunlukla bu olduğu görülecektir, çünkü 59. bölüm 2. ayette insanları azarlarken şöyle demektedir: Ahlaksızlıklarınız sizi Tanrı'nızdan ayırmaktadır (Spinoza, 2020b: 138).

Spinoza, Tanrı'nın hiçbir varlık tarafından etkiye açık olmadığını ifade ettikten sonra Tanrı'nın kendisi tarafından da değiştirilemeyeceğini şu şekilde ifade etmiştir:

Tanrı kendisi tarafından da değiştirilmez - O zaman ilerleyelim ve Tanrı'da kendisinden kaynaklanan herhangi bir değişim olup olamayacağını soralım, Tanrı'da bu tür bir değişimin olabileceğini kabul etmiyoruz; doğrusu, bunu bütünüyle yadsıyoruz. Çünkü istence bağlı olan her değişim, öznesini daha iyi bir duruma döndürmek içindir ve bu en yüksek derecede eksiksiz bir varlık için geçersizdir. Sonra yine, bu tür bir değişim ancak sakıncalı bir şeyden kaçınma ya da eksik olan bir iyiyi elde etme amacıyla olabilir. Tanrı bakımından bu amaçların ikisinin de yeri olamaz. Bu yüzden, Tanrı'nın değişmez bir varlık olduğu sonucuna varıyoruz (Spinoza, 2020b: 138).

Fakat Descartes nezdinde bu durum, zihin ve maddenin de töz olarak kabul edilmesiyle değişmektedir. Nitekim etkilenimler bu iki tözde gerçekleşmektedir. Zihin ve beden olarak iki ayrı töz, insan varlığını oluşturmaktadır. Descartes'a göre eğer iki farklı tözden bahsediliyorsa onların tek bir varlıkta olabilmesi bu ikisi arasında etkileşimi de zorunlu kılmaktadır. Fakat yine iki ayrı tözden bahsettiğimizde bu tözlerin birbirlerine indirgenmesi yine tözün kendi özelliğinin dışına çıkması demektir. Descartes zihin ve maddeyi bir töz olarak kabul ettiğinde, bu iki tözün birbiriyle etkileşime girmesi gerektiğinin farkındadır. Çünkü özniteliği yer kaplamak olan ve maddeye karşılık gelen beden tözü ile özniteliği düşünmek olan zihin tözü arasında bir ilişki söz konusudur. Zihin bedeni etkilediği gibi, beden de zihni etkiler. Bu etkileşimi

Descartes beynimizin bir kısmında bulunan epifiz bezi aracılığıyla olduğunu ifade eder. Bedenimizde meydana gelen bir durumda beynimize sinyaller giderek bedende bir uyarım meydana gelmektedir. Benzer şekilde bedenimizde meydana gelen bir durumda beynimize sinirler aracılığıyla sinyaller giderek bedenimiz uyarılmaktadır. Descartes zihin ve beden olarak savunduğu bu düalist töz anlayışındaki etkileşimi bu şekilde açıklamıştır. Spinoza ise Descartes'ın savunduğu ikinci töz anlayışını eleştirmektedir. Descartes'ın kartezyen felsefesinden etkilenen Spinoza, Descartes'ın, akli ölçüt olarak alıp yöntemsel kuşku dahilinde töz metafiziğini oluşturması konusunda onu savunsa da düalist töz anlayışı söz konusu olduğunda durum hiç de öyle değildir. Spinoza'ya göre töz tanımı gereği tek olmalıdır. Bu anlamda Spinoza, Descartes'ın düalizmini, kendisinin benimsediği monist töz anlayışıyla reddeder.

Spinoza töz metafiziğini monist bir düzlemde ifade ederek tek bir tözün olduğunu ve bu tözün de Tanrı olduğunu ifade etmiştir. Spinoza tözün tanımını Etika adlı eserinde şöyle ifade eder: “Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye cevher diyorum” (Spinoza: 2020a: 31). Spinoza'nın monist bir düzlemde ifade ettiği bu töz tanımına uygun yalnızca bir varlık vardır. Bu varlık da Tanrı'dır. Tek töz olarak Tanrı yalnızca kendisi ile tasarlanabilmektedir. Aynı zamanda tözü kavramak için kendisi dışında başka bir varlık aracılığıyla fikir edinmek mümkün değildir. Spinoza ikinci aksiyomunda bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Başka bir şey aracılığıyla tasarlanamayan şeyin (per aliud) kendisinde tasarlanması gerekir (per se)” (Spinoza, 2020a: 33). Dolayısıyla Spinoza nezdinde töz yalnızca kendisiyle tasarlanabilir. Başka bir şeyle tasarlanabilen şeyin töz olması mümkün değildir. Töz Tanrıdır ve Tanrı kendisi ile tasarlanan tek varlıktır. Spinoza'ya göre Descartes bu durumun aksi yönünde ifadeler kullanarak düalist düzlemde töz anlayışını öne sürdüğü için Spinoza' da Descartes'ı eleştirmiştir. Descartes'ın zihin ve beden olarak ifade ederek düalist bir yapıyla oluşturduğu töz metafiziğinin aksine Spinoza töz söz konusu olduğunda, tek bir tözün var olduğunu ifade ederek bu anlamda monist bir tavır takınmıştır.

3.2. Spinoza'nın Töz Bağlamında Descartes Eleştirisi

Spinoza'nın töz metafiziğinde tek ve sonsuz olan töz, Tanrı olarak ifade ediliyordu. Bu töz metafiziğinde maddeye karşılık gelen beden kavramı ve zihin kavramı Tanrı'nın sıfatlarını oluşturmaktaydı. Spinoza'nın, Tanrı'nın sıfatları olarak ifade ettiği zihin ve bedenden ise insan varlığı meydana gelmekteydi.

Spinoza'nın tözü tek ve sonsuz bir varlık olarak ifade etmesi bir önceki başlıkta ifade ettiğimiz üzere onun monist tavrını da ortaya koymaktaydı. Spinoza'nın tek ve sonsuz töz olarak ifade ettiği Tanrı'nın zihin ve beden sıfatlarına sahip olması onun yalnızca iki sıfatının olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Tanrı, sonsuz bir töz olmak vasfına ait olduğu için onda sınırlı ve eksik bir yan bulunmamaktadır. Bu nedenle Spinoza nezdinde Tanrı'nın sıfatlarının sonsuz olduğu ifade edilmektedir. Bizim bu sıfatların yalnızca zihin ve beden olarak iki tanesini kavrayabiliyor olmamız, sınırlı ve eksik varlıklar olmamızdan kaynaklanır.

Eğer zihin ve madde, Tanrı gibi sonsuz bir kavrayışa ve sonsuz sıfatlara sahip olarak var olsaydı, zihin ve maddenin var olması bir başka nedenden dolayı olmazdı. Bu anlamda tözün tanımına uygun olarak zihin ve madde “kendi kendisinin yaratıcı” olurdu. Böyle bir durumda zihin ve maddenin var oluşu beraberinde bir çelişkiyi meydana getirecekti. Spinoza'ya göre iki tözün var olması demek bu iki tözden birinin diğerinin nedeni olması demektir (Spinoza, 2020a: 34).

Descartes'in savunduğu düalist töz anlayışına göre her tözün sıfatı birbirinden farklıydı. Felsefenin İlkeleri'nde maddenin sıfatını yer kaplama üzerinden açıklayan Descartes'a göre, zihnin sıfatını ise çeşitli düşünce biçimleri oluşturmaktaydı (Descartes, 2020b: 98). Sıfatlar, tözü kavramak konusunda oldukça büyük önem taşımaktadır. Spinoza'nın üçüncü tanımda ifade ettiği üzere, iki tözün birbirinden farklı sıfatları varsa bu iki töz arasında bir ortaklık olamaz (Spinoza: 2020a, 34). Spinoza, Descartes'in farklı sıfatlara sahip iki tözün var olduğunu kabul etmesini üçüncü önermede desteklemişti. Farklı sıfatlara sahip iki töz varsa bu durumda Spinoza'ya göre bu tözler arasında hiçbir ortaklık yoktur.

Descartes'in zihin ve beden olarak ifade ettiği tözler ise Spinoza'nın metafiziğinde, Tanrı'nın sıfatları olarak ifade edilmektedir. Spinoza'ya göre zihin ve beden arasında bir ayrım olduğu doğrudur. Fakat zihin ve beden birer töz değildir.

Spinoza sekizinci önermesinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Zihin ve beden arasındaki ayrım gerçektir” (Spinoza 2020b: 47). Önermenin tanıtılması ise şu şekildedir:

Açıkça algıladığımız her şey Tanrı tarafından tam onları algıladığımız gibi yapılabilir (Ön. 7, Sonucu) Ancak zihni, yani (Tan. 6) bir düşünen tözü bedensiz, yani (Tan 7) uzamlı bir töz olmadan açıkça algılarız (Ön. 3 ve 4) ve diğer taraftan, herkesin kolayca kabul ettiği gibi, bedeni zihinsiz açıkça algılarız (Spinoza, 2020a: 47). O zaman en azından tanrısal güç ile, zihin bedensiz, beden de zihinsiz olabilir.

Birbirleri olmadan olabilen tözler gerçekten ayırdır (Tan. 10). Ancak, zihin ve beden, şimdi tanıtıldığı gibi, birbirleri olmadan var olabilecek tözlerdir (Tan. 5,6 ve 7) O zaman, zihin ve beden arasındaki ayrım gerçektir (Spinoza, 2020a: 48).

Spinoza'nın bu ifadelerinde açıkça gördüğümüz üzere Descartes'ın düşünen töz olarak ifade ettiği zihni, yer kaplayan töz olarak beden olmadan da açıkça algılayabilmekteyiz. Aynı şekilde bedeni de zihin olmadan kavramaktayız. Dolayısıyla Spinoza'ya göre, Tanrısal bir gücün etkisi olmadan zihin bedensiz olabildiği gibi beden de zihinsiz olabilir. Spinoza buradan da zihin ve beden arasında gerçek bir ayrım olduğu sonucuna ulaşır. Çünkü zihin ve beden Spinoza'ya göre birbirleri olmadan da var olabilen tözlerdir. Spinoza'nın bu görüşü üzerinde kısaca durmak gerekir; Tanrı, dışarıda bırakıldığında ancak bu mümkün olabilir. Oysa Spinoza için Tanrı'yı hiçbir biçimde dışarıda tutmak mümkün değildir. Descartes, Tanrı'yı paranteze almak suretiyle böyle bir ayrıma gitmiştir.

Spinoza böylelikle Descartes'ın iki farklı sığata sahip olarak nitelendirerek savunduğı tözlerin arasında bir ortaklık olmamasını savunmuştur. Onun eleştirisi noktası Descartes'ın, madde ve zihni iki ayrı töz olarak kabul etmesidir. İnsan varlığı açısından ele alacak olursak Spinoza'ya göre “İnsan zihni” ile “İnsan bedeni” iki farklı töz olarak kabul edilemez. Çünkü töz olmak demek tanım gereği kendi kendisi ile var olan ve eylemek için başka varlığa ihtiyaç duymayıdır. Zihin ve beden birbirinden ayrı iki töz olarak ayrılıp, ilkinde daha üstün bir rol atfedilemez (Balanuye, 2019: 23). Burada Descartes'ın üstün bir rol atfettiği töz, zihindir. Descartes'ın töz anlayışını açıklarken zihni, bedenden üstün gören bir anlayışa sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bir tözün, diğer tözden daha ayrıcalıklı bir konumda olduğunu ifade ettiğimizde, insanın diğer varlıklardan farklı ve özgür irade sahibi olduğunu söylemek

güç olacaktır (Balanuye, 2020: 24). Ayrıca evrende Tanrı da dahil olmak üzere insanın anlama yetisini aşan hiçbir düşünce mevcut değildir (Balanuye, 2020: 24). Bu nedenle varlıklar arasında bir hiyerarşi de yoktur. Spinoza'ya göre evrende olmakta olan her şey, töz olarak Tanrı'nın moduslarından ibarettir. Bu nedenle bilginin önünde ilke anlamında bir engel bulunmamaktadır. Çünkü var olan her şey varlıkta kalırken veya varlıkta çözülürken aynı yasaı takip etmektedir (Balanuye, 2020: 24). Bu yasa, etkileşim yasasıdır. Varlıklar, tek töz olan Tanrı'da bulunmaklık bakımından bir belirlenime tabiidir (Balanuye, 2020: 24). Sözü edilen bu yasa fizik yasalarından başka bir şey değildir (Balanuye, 2020: 24).

Descartes, Spinoza'nın sıfat olarak ele aldığı zihin ve maddeyi töz olarak ele almıştı. Düşünme ve yer kaplamaya olan algılarımız Spinoza'ya göre tek töz olan Tanrı-Doğa'ya giden iki yoldur. Evrendeki irili ufaklı her şey kendi başlarına değil Tanrı-Doğa ile var olur (Balanuye, 2020: 26). Düşünme ve yer kaplamanın değişik şekilleriyle kendini gösteren kavramlar Spinoza'nın töz metafiziğinde moduslar olarak ifade edilir. Doğadaki tüm varlıkların, varlıktaki halleri tözün bize yansıyan moduslarıdır.

Moduslar Tanrı'nın özgür iradesiyle gerçekleşen bir yaratma değil, tözün doğasının zorunluluğundan kaynaklanan bir türemedir. Her ne kadar Tanrı, modusları kendi özgür iradesiyle yaratmamış olsa da onun doğasında zorunlu olarak bir özgürlük bulunmaktadır. Tanrı başka bir varlığa ihtiyaç duymadan eylemek, ifade etmek ve faaliyette bulunmak bakımından özgürdür (Balanuye, 2020: 26).

Özgürlük kavramı konusunda karışıklığa neden olmamak için Spinoza "Natura Naturata" ve "Natura Naturans" kavramlarını kullanmıştır (Balanuye, 2020: 27). "Natura Naturans" yani doğalayan doğa¹, Spinoza için özgür olarak ifade ettiği töz tanımına karşılık gelmektedir (Balanuye, 2020: 27). "Natura Naturata" yani doğalanan doğa² ise Tanrı'nın moduslarla belirlenmiş varlığını ifade etmektedir (Balanuye, 2020: 27). "Natura Naturata" ve "Natura Naturans" bir bakıma zihnin ve maddenin, Tanrı'da eşitlenmesi durumunu ifade eder. Bu nedenle zihin, bedenden ayrı bir töz olamayacağı gibi Tanrı'dan bağımsız da olamaz. Çünkü Spinoza'ya zihin ve beden olarak Tanrı'nın

¹ Doğalayan doğa ifadesi, yaratıcı töz olan Tanrı'ya karşılık gelmektedir.

² Doğalanan doğa ifadesi, Tanrı tarafından yaratılmış şeyleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

sıfatları, Tanrı'da en yüksek düzeyde bulunur. Bu durumu Spinoza şu şekilde ifade etmiştir.

Tanrı, yaratılmış şeylerde biçimsel olarak bulunana daha yüksek düzeyde içerir; yani, Tanrı öyle türden yüklemelere sahiptir ki, onlarda, tüm yaratılmış şeyler daha yüksek düzeyde içerilir. (Bkz. Kısım 1 Aks. 8 ve Ön. 12'nin Ön. Sonucu). Örneğin, uzamı açıkça herhangi bir var olan olmadan kavırıyoruz. Ve bu yüzden, kendi başına var olma gücü olmadığından, Tanrı tarafından yaratıldığını tanıtladık (son önerme, Kısım 1). Ve nedende, en az etkide bulunan kadar eksiksizlik olması gerektiğinden, uzamın tüm eksiksizliklerinin Tanrı'da bulunduğu açıktır. Ancak uzamlı bir şeyin kendi doğası bakımından bölünebilir olduğunu, yani eksiklik içerdiğini (Spinoza, 2020b: 117) gördüğümüzden Tanrı'ya uzam yükleyemedik (Ön. 16 Kısım 1), ve böylece maddenin tüm eksiksizliklerini daha üstün bir biçimde içeren (Ön. 9, Not. Kısım 1) ve maddenin yerini alabilecek bir yüklem olduğu görüşünü savunmak durumunda kaldık. 2) Tanrı, kendini ve tüm diğer şeyleri bilir, yani O'nda, tüm şeyler nesnel olarak da bulunurlar (Ön. 9 Kısım 1).3) Tanrı her şeyin nedenidir ve mutlak istenç özgürlüğüyle eyler (Spinoza, 2020b: 118).

Spinoza, Etika'nın ilk beş önermesine ve bu önermelerin kanıtlanmasında birden fazla töz olabileceği fikrini reddeder nitelikte açıklamalar yapmaz. Bunun nedeni genel felsefe tarihinde ve Descartes'ın felsefesinde birden fazla tözü destekleyen açıklamalar olmasıdır (Balanuye, 2020: 83). Spinoza Etika'nın beşinci önermesinde birden fazla töz olamayacağını şu şekilde ifade eder: "Alemde aynı tabiatı ya da aynı sıfatı olan iki ya da birçok cevher olamaz" (Spinoza: 2020: 35). Spinoza'nın bu önermesi, Descartes'ın düalizmine ve birden fazla tözün var olduğunu ifade eden filozoflara yapılan bir eleştiri niteliğindedir.

Spinoza'ya göre töz kendi başına var olan bir şey olarak yalnızca kendi kendisiyle tasarlanır. Tözün modusları da bir başkasında değil yalnızca tözde bulunmaktadır. Töz bu bakımdan moduslardan önce gelmektedir (Spinoza, 2020a: 34).

Descartes, zihin ve maddenin varlığının Tanrı'dan dolayı olduğunu ifade etmişti. Bu bakımdan zihin ve madde olarak töz, Tanrı tarafından meydana getirilmişti. Spinoza Descartes'ın bu açıklamasını birinci bölümün altıncı önermesinde şöyle eleştirmiştir: "Bir cevher başka bir cevher tarafından meydana getirilemez" (Spinoza, 2020a: 36). Spinoza'nın, bu önermesine göre bir tözü başka bir töz var edemez. Çünkü bir tözün başka bir töz var edebilmesi için bu tözler arasında bir ortaklık bulunmalıdır. Eğer tözler aynı tabiata ve aynı sıfatlara sahipse bu tözler birbirlerinden ayrı bir

konuma sahip olamazlar. Dolayısıyla onlar tek şeyi temsil edecekleri için bunun sonucunda biri öteki tarafından meydana getiren iki töz de olamayacaklardır (Spinoza, 2020a: 36). Spinoza bu önermesiyle Descartes'ın zihin ve maddeden oluşan töz tanımını eleştirirken aynı zamanda Descartes'ın, zihinsel tözden başka, bireylerdeki zihinlerin tek tek birer töz olduğuna ilişkin açıklamasını da çürütmektedir (Balanuye, 2020: 84). Spinoza her ne kadar Descartes'ın başlattığı rasyonalist geleneğin bir parçası olarak sayılsa da Descartes'ın felsefesindeki birden fazla olan töz kavrayışları ve Tanrı anlayışını açıklarken dayandığı kabuller onun felsefesinden epey uzak kalmıştır. Bu nedenle Spinoza'nın ve Descartes'ın töz anlayışları arasında uçurum mahiyetinde bir fark oluşmuştur. Spinoza'nın, felsefesinde töz "birleştirici" bir sonuca neden olurken Descartes'ın töz anlayışı "ayırıcı" bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır (Balanuye, 2020: 69).

SONUÇ

Descartes töz metafiziğini metodik kuşku aracılığıyla oluştururken, Spinoza ise geometrik bir yöntemle yazdığı Etika adlı eserinde Descartes'tan etkilenecek kendi monist töz anlayışını oluşturmuştur. Descartes ve Spinoza'nın töz metafiziğindeki kilit noktalarını töz anlayışları, sıfatlar ve moduslar oluşturmuştur. Bu nedenle Descartes'ın ve Spinoza'nın töz anlayışlarını birbirinden ayıran noktalar bu kavramlar aracılığıyla belirlenmiştir.

Descartes'a göre yaşamımızda karşımıza çıkan bilgilerin kesin olduğu söylenemez. Bilgiler veya hayata karşı bulunduğumuz birtakım yargılar, kuşku içerebilmektedir. Duyularımızla algıladığımız veya daha önce kavradığımız bütün bilgilerin doğru olduğunu kabul etmek yerine onları bir tür eleme yöntemiyle kuşku süzgecinden geçirmemiz gerekmez. Şeylerin doğruluklarını sorgularken yalnızca akli ele almamız gerektiğini belirten Descartes'a göre akıl, bütün insanlara eşit olarak pay edilmiştir.

Descartes'ın, bilginin doğruluğundan emin olmamasının nedeni, üzerinde durulan bilginin doğruluğunun kuşkuya mahal vermesinden kaynaklanır. Bu nedenle Descartes rüyada olma ihtimali ve kötü bir cin tarafından aldatılmış olma ihtimali üzerinde bir süre durmuştu. Daha sonra kuşku duymayacağı bir nokta arayan Descartes, "kuşku duyan bir ben" olarak kuşku duyduğunun farkında olduğu anda "Cogito Ergo Sum" yani "Düşünüyorum O Halde Varım" önermesiyle "düşünen bir ben" olarak varlığını kanıtlamıştır.

Düşünen bir varlık olarak kendi zihninin varlığını kanıtlayan Descartes, zihni bir töz olarak kabul etmiştir. Düşünen bir ben olduğunu fark ettiği anda zihnini yok sayması mümkün değildir. Daha sonra bedeni de bir töz olarak kabul eden Descartes, kuşklarından büyük oranda arınmıştır. Çünkü Tanrı'nın eksiksiz bir varlık olmasından dolayı onun aldatmayacağından emindir. Bizim aldanmamıza neden olan şey, Tanrı gibi sınırsız bir varlık olmamızdan kaynaklanır. Dolayısıyla Descartes'ın aldanmasına olanak veren varlık Tanrı olmadığı gibi, kötü bir cin de değildir. Descartes varlığını Tanrı'ya borçlu olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda Tanrı, Descartes'a göre bir tözdür. Tanrı'dan başka yetkin ve sonsuz bir varlık yoktur.

Fakat Descartes'a göre Tanrı'nın evrene müdahalesi yoktur. Tanrı evreni yarattıktan sonra bir bakıma kendi köşesine geçerek evrenden uzaklaşmıştır. Bu nedenle Descartes deistik bir Tanrı anlayışını benimsemiş görünmektedir. Geriye yalnızca zihin ve beden tözleri kalmıştır.

Descartes'a göre her tözün bir özniteliği vardır. Descartes düalist bir düzlemde zihin ve madde olan tözün ne olduğu üzerinde durmuştur. Töz olarak zihnin özniteliği düşünmedir. Töz olarak maddenin özniteliği ise onun yer kaplamasıdır. Descartes böylelikle cogito'dan yola çıkarak madde ve zihnin sıfatlarını ve kiplerini Felsefenin İlkeleri'nde bulunan tanımlar üzerinden açıklayarak Meditasyonlar'da verdiği örneklerle de pekiştirmiştir. Spinoza'ya göre ise Descartes'ın zihin ve beden olarak ifade ettiği tözler Tanrı'nın sıfatlarıdır. Descartes'ın yer kaplama ve düşünme olarak ifade ettiği sıfatlar, Spinoza'da Tanrı'nın modusları olarak ifade edilmektedir. Descartes, ben'den dış dünyaya ve oradan da Tanrı'ya geçmek suretiyle Tanrı'yı epistemolojik bir garanti gibi görür ve sisteminin temeline yerleştirir.

Spinoza tözün ne olduğu hakkındaki ifadelerini Etika adlı eserinde geometrik yöntemle kanıtlayarak ifade etmiştir. Bu monist anlayışın nedeni, Spinoza'nın tek bir varlığı töz olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Spinoza'ya göre töz kendi kendisinin nedeni olan ve yalnızca kendisi aracılığıyla var olan Tanrı'dır. Spinoza nezdinde bu varlık ontolojik anlamda bir bağımsızlığa sahiptir.

Descartes'ta zihin ve beden olarak ifade ettiği tözler ise Spinoza'da, Tanrı'nın sıfatları olarak karşımıza çıkmıştır. Spinoza her ne kadar Descartes'ın, aklı ölçüt olarak aldığı felsefesinin yöntemini savunsa da üçüncü bölümde gördüğümüz üzere Spinoza, Descartes'ın töz anlayışını büyük oranda eleştirmiştir. Bu eleştirinin nedeni töz kavramını iki ayrı şeye atfetmesinden kaynaklıdır.

Spinoza'ya göre ise bir töz, iki ayrı varlığa atfedilemez. Çünkü töz, kendi kendisiyle var olan bir şey olarak varlığını sürdürmektedir. Farklı sıfatlara sahip iki töz de olamaz. Spinoza bu durumu şu şekilde açıklar; "Farklı sığfata sahip olan iki tözden her biri kendi kendilerine var olur ve kendi kendisiyle tasarlanabilir" (Spinoza, 2020a: 32). Dolayısıyla eğer bir töz kendi kendine var oluyorsa ve ancak kendi kendisiyle tasarlanabiliyorsa buradan doğrudan başka bir tözle arasında bir ortaklık olmayacağı sonucu çıkar. İki töz arasında ortak sıfatlar olamayacağının nedeni ise

kendisinin sıfatlara sahip olmasıdır. Dolayısıyla birden fazla töz olduğunu savunmak Spinoza'ya göre tözün tanımını büyük oranda zedeler. İki ayrı tözün var olduğunu savunmak, bu tözlerin birbirlerinin nedeni olmalarını gerektirecektir. Fakat bir töz diğer tözün nedeni olduğunda o töz, artık töz olamaz. Çünkü töz tanımı gereği tektir. Spinoza'ya göre zihin ve beden arasında bir ayırım vardır. Fakat zihin ve beden, Tanrısal bir güç sayesinde var olmaktadır. Tanrı'yı bir töz olarak kabul etmeden onları var saymak mümkün değildir. Zihni yani düşünen tözü bedensiz yani uzam olmadan algılayabiliriz. Aynı şekilde beden de zihin olmadan açıkça algılanabilir. Spinoza'ya göre buradaki önemli nokta Tanrısal güçtür. Tanrısal güç olduğunda zihin bedensiz olduğu gibi beden de zihinsiz olabilmektedir (Spinoza, 2020b: 48).

Sonuç olarak Descartes'ın zihin ve madde olarak ifade ettiği tözler birbirinden ayrı bir konumdayken, Spinoza'nın töz anlayışında zihin ve madde birbirlerinden bağımsız iki töz değildir. Zihin ve bedenin birbirinden bağımsız olarak algılanabiliyor olması ise Tanrısal güç sayesinde olmaktadır. Fakat Descartes'ın töz metafiziğinde Tanrı evrene müdahalesi olmayan bir töz olarak varlığını devam ettirdiği için bu açıdan pasif bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Descartes'ın felsefesinde düalizm söz konusudur. Descartes'ın aksine monist olan Spinoza töz bağlamında zihin ve bedeni birleştirici bir şekilde ele almıştır. Böylelikle tözün sıfatları olan zihin ve madde Spinoza'nın felsefesinde bir çelişkiye mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Bütün bu değerlendirmeler Spinoza'nın anlayışının töz tanımına tam olarak uygunluk gösterdiği anlamına da gelir.

KAYNAKÇA

- ALTUNER, İ. (2019) *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Hiperyayın.
- BALANUYE, Ç. (2019). *Spinoza Bir Hakikat İfadesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- CEVİZCİ, A. (2021). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2019). *17. Yüzyıl Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- COPLESTON, F. (2013) *Spinoza*. (çev: A. YARDIMLI) İstanbul: İdea Yayınevi.
- ÇÜÇEN, K. (2014). *Varlık Felsefesi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- DESCARTES, R. (2020a). *Meditasyonlar*. (çev: Ç. DÜRÜŞKEN) İstanbul: Alfa Yayınları.
- DESCARTES, R. (2020b). *Felsefenin İlkeleri*. (çev: M. AKIN) İstanbul: Say Yayınları.
- DESCARTES, R. (2020c). *Metot Üzerine Konuşma*. (çev: A. ALTINÖRS) İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- DESCARTES, R. (2019). *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*. (çev: E. SUNAR) İstanbul: Say Yayınları.
- GÖKBERK, M. (2019). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜNDOĞAN, A. O. (2018). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- NADLER, S. (2021). *Spinoza'nın Etikası*. (çev: Ö. ŞAHİN, İstanbul: Say Yayınları.
- SARTRE, J. P. (2021) *Varlık ve Hiçlik* (çev: T. ILGAZ, G. Ç. EKSEN), İstanbul: İthaki Yayınları.
- SHELLING, F. W. J. von. (2019). *İnsan Özgürlüğünün Özünü Üzerine*. (çev: M. B. ALBAYRAK), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- SCRUTON, R. (2020). *Spinoza*. (çev: H. GÜR) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SORELL, T. (2009) *Descartes*. (çev: H. GÜR) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SPINOZA, B. (2020a) *Etika*, (çev: H. Z. ÜLKEN), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

SPINOZA, B. (2020b) *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* (çev: Coşkun Şenkaya)

TOPÇU, N. *İsyan Ahlakı* (2021). İstanbul: Dergâh Yayınları.

ZELYÜT, S. (2021) *Spinoza*. İstanbul: Say Yayınları.

